

cogito

PIERRE BOURDIEU

karşı ateşler

Çeviren: Halime Yücel

YKY

DEVLETİN SAĞ ELİ, DEVLETİN SOL ELİ¹

Soru: *Yönetiminizdeki derginin bir sayısında “çile”² kavramı ele alınmıştı. Medyanın yer vermediği insanlarla, şöyle bir sayarsak, yoksul banliyölerin gençleri, küçük çiftçiler, kamu görevlileri ile yapılmış pek çok mülakat yer alıyordu. Örneğin, zor durumdaki bir okul müdürü şöyle bir üzüntüsünü ifade ediyordu: Öğrencilerin bilgi edinmesiyle uğraşacağı yerde, bir tür karakol komiserliği yapıyordu ister istemez. Böylesi kişisel ve anekdotlu tanıklıkların ortak bir kaygının anlaşılmasını sağlayacağını düşünüyor musunuz?*

P.B: “Çileler” konusunda yürüttüğümüz o kamuoyu yoklamasındaki okul müdürü gibi, şahsi dramlarmış gibi yaşanan toplumsal çelişkilerden geçen insanlar var. Fransa’nın kuzeyindeki küçük bir şehrin “zorlu bir banliyösündeki” bütün işlerin eşgüdümünden sorumlu olan o proje şefini de buna örnek olarak sayabilirim. “Kamu görevlisi” olarak adlandırılan herkes, onun uç sınırdaki yaşadığı çelişkilerle karşı karşıya kalıyor: Yardım kuruluşlarının görevlileri, eğitimciler, düşük kademedeki memurlar ve giderek de ilköğretim ve diğer eğitim kurumlarının öğretmenleri. Bunlar, devletin sol eli dediğim şeyi meydana getiriyorlar; geçmiş toplumsal mücadelelerin devletin bağrındaki izi olan, vekilharç denen bakanlık görevlileri topluluğu. Devletin sağ elinin, Maliye Bakanlığı’nın, kamu veya özel bankaların ve bakanlıkların özel kalemlerinin uzmanlarının tam karşısındalar. Tanık olduğumuz ve olacağımız toplumsal olayların sayısı devletin ast soylularının devletin üst soylularına karşı olan başkaldırısını ifade ediyor.

Soru: *Bu kızgınlığın, bu umutsuzluk hallerini ve bu başkaldırıları nasıl açıklıyorsunuz?*

P.B: Bence devletin sol eli, devletin sol elinin bir şey bilmediği, daha da kötüsü sol elin ne yaptığını bilmek istemiyor olduğu kanısında. Ancak ne olursa olsun bunun bedelini ödemek istemiyor. Bu insanların umutsuzluğunun en önemli nedenlerinden biri de devletin, kendi payına düşen ve yükümlülüğü olduğu toplumsal yaşamın belli alanlarından çekilmesi veya çekilmekte olması: Devlet konutları, devlet televizyonu ve radyosu, devlet okulu ve hastaneleri vesaire, bu hayret uyandıran ve utanç verici gidişatta en azından bazılarına göre bir de hiçbir ayırım olmadan herkese açık, herkese sunulan kamu görevinin teminatı olması beklenebilecek sosyalist bir devlet söz konusu. Siyasetin bir buhranı,

¹ R.p. Droit ve Ferenczi ile 14 Ocak 1992 tarihinde Le Monde gazetesinde yayınlanan mülakat.

² “Çile”, Toplumsal bilimlerde araştırma belleteni ve “Dünyanın Sefâleti” (“La souffrance”, Actes de la recherche en sciences sociales, sayı 90, Aralık, 1991, s 104; La misère du monde, Paris, Seuil Yayınları, 1993)

parlamentar sistem karşıtlığı olarak tanımlanan şey aslında halkın menfaatinden sorumlu olan devlete karşı

Sosyalistler, ileri sürdükleri kadar sosyalist olmasınlar; bu kimseyi rahatsız etmeyecektir. Güç zamanlar geçiriyoruz ve hareket payı fazla yok. Ancak şaşırtıcı olan şey, sosyalistlerin bu noktada devletin³ küçültülmesine katılmaları; refah devletinin⁴ mülkünün tasfiyesini güden her türlü önlem ve siyasetle (sadece medya diyeceğim) öncelikle maddi varlığını küçültmek ve sanırım özellikle de toplumsal söylemde, girişimci zekânın sanki işletme dışında bir alanı varmışçasına özel girişimin yüceltilmesi, kişisel yararların cesaretlendirilmesi. Bütün bunlar, “kamusal” denen görevlerde bulunsunlar ve piyasa mantığının yetersiz katladığı en çekilmez durumları gidersizler diye üstelik de bunu gerçekten başaracakları imkânlar da varılmadan ön saflara gönderilenler için inanılır gibi bir şey değil. Kendilerini nasıl olur da aldatılmış veya yok sayılmış hissetmesinler?

Soru: *Siyasi yöneticilerin hareket payının bu kadar kısıtlı olduğuna inanıyor musunuz?*

P.B: İnandırılmak istenenden kuşkusuz çok daha kısıtlı. Ancak her ne olursa olsun, iktidar sahiplerinin tümüyle özgür oldukları bir alan var; manevi alan. İdarenin tavrının örnek olma niteliğinin her devlet görevlisi için geçerli olması gerekir, hele de hayatını en yetersiz olanaklara sahip olanlara adamak gibi bir gelenekten dem vuruluyorsa. Oysa, sadece çürümenin bazen neredeyse resmi örneklerini değil (bazı yüksek dereceli görevlilerin aldıkları primler), kamu hizmetine ihanetin (bu söz hiç kuşkusuz ağır; kamudan özele geçmeyi kastediyorum) veya kamu hizmetlerinin, ayrıcalıklarının ve mallarının kişisel amaçlarla her türlü ihtilasının örneklerini görünce insan şüpheye düşüyor; bir de akraba, yandaş ve tanıdıkları kayırma (yöneticilerimizin o kadar çok “kişisel arkadaşı” var ki)...

Üstelik simgesel kazançlardan bahsetmiyorum. Televizyon hiç kuşku yok ki rüşvete olduğu kadar medeni erdemin zayıflamasına da katkıda bulundu. Televizyon, devlet görevlisini devlet görevlisi yapan veya mücadele insanını mücadele yapan şey olarak kendini ortak çıkarlara alçakgönüllüce adamanın değerleriyle büsbütün çelişen ve tek kaygıları da her şeyden önce “Beni seyrettin mi?” demek olan, kendilerini ekranda görmek ve değerli göstermek isteyenleri buyur edip siyasi ve entelektüel sahnenin önüne geçirdi. Çoklukla da rakiplerin aleyhine bir biçimde bu aynı bencilce “kendini değerli gösterme” kaygısı “bildirimde bulunmanın” son derece yaygın bir uygulama haline gelmesini de açıklıyor. Pek çok bakan için bir önlem, öyle görünüyor ki eğer bildirilmesi

³ Bourdieu'nün burada “état” sözünü değil de cumhuriyetin Latince köküne (res publica) atıf yapan, kamusal aygıt veya kamu düzeni olarak karşılayabileceğimiz “la chose publique” tamlamasını kullanmasını anlamlıdır (ç.n)

⁴ Welfare State

mümkünse va halka ilân edildiğinde gerçekleştiği kabul görüyorsa değerlidir. Kısacası, büyük bir çürüme, kapağı açıldığında skandal yaratır çünkü ifade edilen erdemler ile gerçek uygulamalar arasındaki kırılmanın tek sınırının bütün sıradan küçük “zayıflıklar”, zenginlik gösterisi, maddi-manevi ayrıcalıkların tez elden benimsenmesi olduğunu ortaya koyar.

Soru: *Belirttiğiniz bu durum karşısında, vatandaşların, sizin gördüğünüz tepkisi nedir?*

P.B: Geçenlerde Alman bir yazarın Eski Mısır hakkındaki bir makalesini okuyordum. Devletteki ve kamu malındaki bir güven buhranının şu iki şeye nasıl yol açtığını gösteriyordu: Kamuya ait olana⁵ saygının azalmasıyla bağlantılı olarak yöneticilerdeki çürüme ile yönetilenleri çürüme ve geçici çözümlere ilişkin umutsuzlukla birleşen dindarlık. Aynı şekilde bugün, devletten dışlandığını hisseden vatandaşın (ki devletin, vatandaşından temelde tek beklentisi vergi yoluyla zorunlu maddi katkıdır; fedakârlık ya da bir vecd hali değildir) yabancı bir güçmüş gibi gördüğü devleti kendi çıkarlarına en uygun şekilde kullandığı kanısı var.

Soru: *Yöneticilerin manevi alandaki özgürlüğü dediniz. Bu sadece örnek verilen tavırları içermiyor. Burada nutuklar, tetikleyici idealler de söz konusu. Şu halde mevcut zayıflık neden kaynaklanıyor?*

P.B: Entelektüellerin sessizliğinden çok bahsedildi. Bana asıl siyasilerin sessizliği çarpıcı geliyor. Bir şeyler yapmak için harekete geçiren ideallerden yoksun olmaları çok korkunç. Kuşkusuz, siyasetin meslekleşmesi ve siyasi partilerde yükselmek isteyenlerden talep edilen koşullar, gönülden hareket eden insanları git gide dışarıda bırakıyor. Ciddi bir izlenim bırakmak ya da sadece vasat veya ilkel görünmemek için özyönetimden değil de yönetimden bahsedilmesinin daha iyi olduğunu ve her ne olursa olsun iktisadi anlamdaki akılcılığın izlerinin verilmesinin (yani söylemleştirilmesinin) gerektiğini siyasal bilimlerin okulullarında öğrenen bir devlet görevlisinin gelmesiyle siyasi faaliyetin tanımını da değişti hiç kuşkusuz.

İktisat konusunda IMF'nin Kuzey-Güney ilişkilerine bunca zarar veren, zarar vermeye de devam edecek olan dar görüşlü ve katı iktisadi siyasetinde hapsolmuş bütün bu yarım bilgililer, iktisadi alanda meşrulaşmış olan gerçekçi siyasetin⁶ kuşku götürmez bir sonucu olarak ahlâki ve maddi sefaletin kısa ve uzun vadedeki gerçek maliyetini elbette gözardı ediyorlar; artan suç oranı, alkol bağımlılığı, karayolu kazaları vesaire... Aynı şekilde burada da devletin sağ eli, mali dengelere takıntılı haliyle “bütçe iktisadının” sık sık ağır toplumsal sonuçlarıyla karşı karşıya gelmiş olan sol elin yaptıklarını bilmezden geliyor.

⁵ Bkz. 2. dipnot.

⁶ Asıl metinde “Realpolitik” olarak kullanılmıştır.

Soru: *Devletin icraatlarının ve hizmetlerinin kurulu olduğu değerler artık inandırıcı değil mi?*

P.B: Bunları en önce hiçe sayanlar çoklukla bu değerlerin bizzat bekçileridir. Rennes kongresi ve af yasası, sosyalistlere on yıllık sosyalizm karşıtı kampanyadan daha fazla saygınlık kaybetti. “Dönmüş” (kelimenin her anlamında) bir militan on muhaliften daha fazla zarar veriyor. Ancak sosyalist iktidarın on yılı, 70’li yıllarda liberalizm adına yapılan, devlete olan inancı yok edilmesi ve esirgeyici devletin yıkılması girişimlerini son safhasına taşıdı. Ben özellikle de konut siyasetini düşünüyorum. Beyan edilen amaç, küçük burjuvaziye ortak yerleşimden (ve böylece de “ortaklaşıcılıktan”) kurtarıp müstakil evinin özel mülkiyetine veya ortak mülkiyetindeki dairesine bağlamaktı. Bu siyaset bir anlamda çok başarılı oldu. Vardığı nokta, bazı iktisat siyasetlerinin toplumsal maliyeti konusunda benim duraksamadan söylediklerimi açığa kavuşturuyor. Bu aynı zamanda mekansal kopuşun ve buradan da “banliyölerdeki sorunların” başlıca nedeni.

Soru: *Eğer bir ideal belirlemek istenirse, o halde bu, devletin anlamına, halkın yönetiminin anlamına geri dönmek olacak. Herkesin düşüncesini paylaşmıyorsunuz...*

P.B: Herkesin düşüncesi, kim bu herkes? Gazetelerde yazan insanlar, “daha az devleti” göklere çıkaran, halkı ve halk için halkın yararını biraz erken toprağa gömen entelektüeller... Tartışılabilir savları bir anda tartışma zemininden atan ortak kanı etkisinin tipik bir örneği bu. Devletin geri çekilmesi, geniş anlamda da iktisadın değerlerine teslimiyet lehinde hava yaratan “yeni entelektüellerin” bu ortak çalışmasını çözümlenmek gerekiyor. Ben özellikle şu “bireyciliğin dönüşü” denen şey üzerinde duruyorum. Refah devletinin ve özellikle de ortak sorumluluk mefhumunun (iş kazasında, hastalıkta veya sefaletteki), toplumcu (ve tabii toplumsal) düşüncenin bu temel kazanımının felsefi temellerini ortadan kaldırmayı amaçlayan, kendine yeten bir kehanet bu. Bireyin dönüşü, çektiklerinin tek sorumlusu olarak “kurbanı suçlamayı” da getiriyor; o halde ona “kendine yardım et” diye öğütlenecek. Bunların hepsi de sürekli tekrarlanan şu işletme vergilerinin indirilmesi gerektiği örtüsü altında oluyor.

Bütün o küçük kültürel sermaye taşıyıcılarını sarsan 68 buhranının belirlediği geçmişe dönük ürkme tepkisi (sovyet tipi rejimlerin -beklenmedik!- çöküşünün de yardımıyla) kültürel bir yenilenmenin lehine koşullar yarattı, buna göre de “Maocu düşüncenin” yerini “Mülkiyecî düşünce” aldı. Bugün entelektüel dünya, “yeni entelektüeller” üretmenin ve bunları benimsetmenin amaçlandığı bir savaş yeri; burada elbette, seçim gecesinin siyaset bilimine ve yöntemsiz ticari araştırmaların özensiz yorumlarına indirgenen bir toplumsal bilim ile uygulamımsız bir siyaset felsefesinin puslu tartışmalarına girişen entelektüelin ve onun siyasi rolünün tanımının yanısıra felsefenin ve filozofun yeni bir tanımı gerekiyor.

Bunların hepsi için Platon'un harika bir kelimesi var; doksozof⁷; bu "genelgeçer kanının kendini bilge sanan uzmanı" (kelimeyi üçlü anlamıyla çevirdim) siyasetin sorunlarını işadamlarının, siyasetçilerin ve siyasi yazılar yazan gazetecilerin (açıkçası kendine bir kamuoyu yoklaması bulabilecek herkesin) ağzıyla ortaya koyuyor.

Soru: *Az önce Platon'u andınız. Sosyoloğun duruşu onun duruşuna yaklaşıyor olabilir mi?*

P.B: Sosyolog da filozof gibi doksozofun karşısındadır, bunu da apaçıklıkları ve bunların özellikle de soru biçiminde ortaya çıkanlarını sorgulayarak yapar, hem kendisinininkileri hem de başlarınıninkileri... Doksozofu derinden rahatsız eden de budur çünkü *ortak algıdakilerin* (Aristoteles'in kullandığı anlamda; tartıştıran ama üzerine tartışılmayan mefhumlar veya savlar) akıldışı bir şekilde benimsenmesini de içeren tastamam siyasi bir itaatın reddinde siyasi bir önyargı görür.

Soru: *Sosyoloğu, gerçek sorunların nerede olduğu bilen filozof-kral yerine koymuş olmuyor musunuz bir anlamda?*

P.B: Ben her şeyden önce eleştirel entelektüelin ve öncelikle de doksozofların salgıladığı entelektüel doksasının eleştirisinin olanağını ve gerekliliğini savunuyorum. Gerçek bir iktidar karşıtı eleştiri olmadan gerçek bir demokrasi de olmaz. Entelektüel de bunlardan biridir ve en önemlisidir. İşte bu yüzden, ölü ya da diri eleştirel entelektüelin -Marx, Nietzsche, Satre, Foucault ve toptan "68 düşünüşü" başlığı altında toparlanan birkaç kişi daha)- gözden düşürülme çabası kamusal aygıtın gözden düşürülmesi kadar tehlikelidir ve bu ikisi aynı küresel yenileme girişiminin bir parçasıdır.

Elbette bütün entelektüeller kendilerine düşen devasa tarihsel sorumluluğunu kaldıracırmış olsalar ve çalışmalarına sadece ahlâki yetkelerini değil entelektüel yetkinliklerini de katabilsinler isterdim; örnek verecek olursam bir Pierre Vidal-Naquet vardır, tarihsel yöntemdeki uzmanlığını tarihin saptırılmış kullanımlarının eleştirisine adanmıştır⁸. Burada Karl Kraus'u anmak da anlamlı; "kötünün iyisini seçmeyi reddediyorum". "Sorumluluğu olmayan" entelektüelleri hoşgörmesem de iki yönetim kurulu, üç basın kokteyli ve birkaç kere ekranda görünme arasında yıllık kitapçıklarını yurmurtlayan, her konuda kalem oynatıp her kılığa bürünebilen "sorumlu" entelektüelleri daha az seviyorum.

Soru: *O halde özellikle de Avrupa'nın yapılışında entelektüellere ne rol biçiyorsunuz?*

P.B: Yazarlar, sanatçılar, filozoflar ve bilginler toplumsal yaşamın yetkin oldukları her alanında umarım doğruya doğruya kendilerini dinletebilirler.

⁷ Doxo'dan (genelgeçer kanı, görüş) geliyor.

⁸ P. Vidal-Naquet, *Yahudiler, Geçmiş ve Şimdi, (Les Juifs, la mémoire et le présent, Paris)*.

Entelektüel yaşamın kanıtlandırmaları ve yanlışlamalarının toplumsal yaşama yayılan mantığı çok daha fazla şey kazandıracaktır. Bugün entelektüel yaşamda büyük oranda siyasetin resmi açıklama, suçlama, “sloganlaştırma” ve karşı tarafın düşüncesini çarpıtma mantığı yaygın. “Yaratıcıların” kamu hizmeti ve bazen de kamunun esenliği görevlerini yapabilmeleri iyi olurdu.

Avrupa ölçğine geçmek ise sadece bir evrenselleşme derecesi almak, entelektüel açılardan bile gerçekleşmekten uzak evrensel bir devlet olma yolunda bir aşama katetmek demek. Eğer avrupamerkezcilik eski kraliyet toplumlarının yaralı milliyetçiliklerinin yerini alması bir şey kazandırmaz. 19. yüzyılın büyük ütopyaları tüm sapkınlıklarını ele verdiklerinde, gerçekçi idealler evreninin ortak bir yeniden yapılandırma çalışmasının, insanların iradelerini bilinçlerini bulandırmadan harekete geçirme yeteneğine sahip koşullarını acilen yaratmak gerekir.

Paris, Aralık 1991.

“KÜRESELLEŞME” SÖYLENİ VE AVRUPA’NIN REFAH DEVLETİ⁹

Bütün gün her yerde, neoliberal görüşe karşı çıkılacak bir şeyin olmadığı, aynı neoliberal görüşün yadsınamaz hale geldiği ve başka seçeneğin bulunmadığı söyleniyor, baskın söylemi güçlü yapan işte bu tekrar. Böyle bir genelgeçerliğin nedeni gazetecilerin ve sokaktaki insanların edilgen ve özellikle de bir takım entelektüellerin etkin bir biçimde katıldıkları simgesel bir belletme çalışması. Kendine sindirte sindirte inandıran bu sinsi ve daimi belletmeye karşı araştırmacılara bir görev düşüyor. Öncelikle bu söylemin üretimini ve dolaşımını inceleyebilirler. İngiltere, ABD ve Fransa’da gitgide artan çalışmalar bu dünya görüşünün üretim, yayım ve telkin yollarını açıkça ortaya koyuyor. Bunlar bir dizi çözümlemeyle yayınlandıkları dergilerde ve makalelerde yavaş yavaş meşruluk kazanıyorlar, yazarlarının ve bu üretimi yapmak için birleştikleri kolokyumların da ayırt edici özelliği oluyorlar; bu kolokyumlar da özünde tüm zamanlardan ve tüm ülkelerden muhafazakar düşüncenin en bildik önkabullerine iktisadi akılcılaştırmalar¹⁰ giydiren bir neoliberal görüşün ne kadar da doğal olduğunu benimsetmek için İngiltere ve Fransa’da entelektüeller, gazeteciler, işadamlar biraraya getirilerek cesurca bir çalışmanın nasıl yapıldığını gösterdi. Şu araştırmayı hiç unutmuyorum; CIA tarafından akçelenen ve Fransa’nın önde gelen entelektüellerinin arka çıktığı *Preuves* (Kanıtlar) dergisi sonradan yavaş yavaş açıklık kazanan düşünceleri başlangıçta akıntıya karşı kürek çekerek 20-25 yıl hiç bıkmadan üretti (yanlış bir şeylerin apaçık gerçekler haline gelmesi biraz aliyor)¹¹. Aynıısı İngiltere’de de oldu, Thatcherçılık Thatcher hanımdan doğmadı. Büyük gazetelerde kürsüleri olan bir grup entelektüel tarafından uzun zamandır hazırlanıyordu¹². Araştırmacıların en büyük katkısı, bu çözümlemelerin herkesin ulaşabileceği biçimlerde yayılmasına çalışmak olacaktır.

Çok uzun zamandır var olan bu belletme çalışması bugün de sürüyor. Bütün Fransız gazetelerinde, İngiltere ve ABD’nin nasıl mucizevi birer iktisadi durumlarının olduğuna dair, bunların basın dünyasındaki yerlerine denk biçimlerdeki tespitlerin sanki sihirli değnek marifetiyle çıktığı görülebilir. Görsel ve yazılı basının adamakıllı katıldığı -büyük çoğunluğunun bilinçsizce ama iyi

⁹ Atina’daki Yunanlı İşçiler Genel Konfederasyonu, Ekim 1996.

¹⁰ İktisadi bir faaliyetin, bilimsel yöntemcilikle irdelenen “akılcı” verimlilik ilkeleri doğrultusunda örgenlendirilmesi anlamındaki iktisadi kavram olarak anlaşılmalı. ç.n. (bu dipnota ileride bir gönderme yaptım)

¹¹ P. Grémion, “Paris’te bir Avrupa dergisi; Kanıtlar” (*Preuves, une revue européenne à Paris*), Julliard ve Antikomünist anlayış, kültürel özgürlük için Paris kongresi (*Intelligence de l’anti-communisme, le congrès pour la liberté de la culture à Paris*), Fayard, 1995.

¹²

niyetle tekrarladığı- bu “damla damla” gölün etkisi de derin. İşe bu yüzden sonuçta neoliberalizm *önlenemezlik* suretinde ortaya çıkıyor.

Bunlar kendiliğinden geliştirmiş gibi benimsetilen önkabuller bütünü: Azami büyüme, yani verimlilik ve rekâbet gücünün artması, insanın faaliyetlerinin en üst ve biricik amacıymış gibi veya iktisadi güçlere karşı gelinemez diye kabul ediliyor. İşte iksadın bütün önkabullerini yaratan önkabul: İktisadi olan ile bir tür ıskarta gibi kenara atılıp sosyologlara terkedilen toplumsal olan arasında derin bir kopuş yaratılıyor. Diğer önemli önkabul de gazeteyi açtığımız, radyo dinlediğimiz andan itibaren bizi mahveden ve aslında örtük tanımlıklardan ibaret olan ortak sözlükçe. Maalesef Yunanca örneklerim yok ama düşünüyorum da bunlardan bulmakta zahmet çekmezsiniz. Örneğin Fransa’da işveren denmez “ulusun canlı güçleri” denir; “işten çıkarmalardan” değil, spor ruhuna uygun diyebileceğimiz bir “azaltmaya gitmekten”¹³ bahsedilir (sağlıklı bir beden ince görünümüdür). Bir işyerinin iki bin kişiyi işten çıkaracağını duyurmak için “Alcatel’in cesur şirket kararından” bahsedilecektir.

Bu doxa’ya karşı çıkmak için onu üretip belleten mekanizmaları anlamaya çalışarak çözümlenmeye tâbi tutmak gerekiyor. Bu çok önemli olsa da tek başına yeterli değil; deneyimlenmiş belirlemelerle karşı durabilmeli. Fransa örneğinde, devlet, belli kamusal faaliyetlerden çekilmeye başladı. Sonuç ise, sadece büyük sefâletin vurduğu insanlar değil her türden çilenin devasa toplamı. Aynı şekilde, büyük şehirlerin banliyölerinde gözlemlenen sorunların kökeninde 1970’li yıllarda uygulanmaya başlanan (“bireye” yardım) neoliberal bir konut siyaseti gösterilebilir; bu siyaset, toplu konutlarda kalmış olan ve önemli kısmı göçmenlerden oluşan bir alt-proleterya ile sabit maaşlı daimi çalışanlar ve büyük sıkıntılara katlanmak zorunda bırakan kredilerle aldıkları müstakil evlere giden küçük burjuvazi arasında toplumsal bir kopuşa yol açtı. Üstelik bu kopuş siyasi düzenlemeyle belirlendi.

ABD’de devletin çifte yüzüne tanık olunuyor; bir tarafta toplumsal güvenceleri sağlayan ama sigorta ve güvence için yeterince güvence altına alınmış ayrıcalıklı kişilere sağlayan bir devlet, diğer tarafta ise vatandaşına baskıcı davranan polis devleti var. Bir ara bazı Fransız sosyologlar için özgürlükler cenneti olan ABD’nin en zengin ve aynı zamanda en muhafazakâr eyaletlerinden biri olan ve kuşkusuz dünyanın en saygın üniversitelerine sahip olan Kaliforniya’da 1994’ten bu yana hapishanelerin bütçesi bütün üniversitelerin bütçesinden daha fazla. Şikago’nun zenci gettoları devlet namına polisten, yargıçtan, gardiyandan ve *şartlı tahliye memuru* yani cezaevine dönmek için düzenli aralıklarla kendini göstermek zorunda olduğu ceza uygulama memuru. İşte burada egemenlerin

¹³ “dégraissage” kelimesinin tam anlamı “yağını çıkarmak” (örneğin kesilmiş bir dana etinden yağını sıyırmak), “(bir şeyi kaplayan, bir şeyin üzerindeki) yağı temizlemek”tir.

hayalinin bir şekilde gerçekleşmesiyle işimiz var; Loic Wacquant'ın da gösterdiği gibi git gide kolluk kuvveti işlevinde çekirdekleşen bir devlet hayali.

ABD'de gördüğümüz Avrupa'da da belirmeye başlayan şey bir *dürev* sürecidir. Fransa ve İngiltere gibi, devletin erken kurulduğu toplumlarda devletin doğuşu incelenirken öncelikle askeri ve iktisadi gücün yoğunlaşması görülür; bu ikisi atbaşı gider; savaşabilmek için para gerekir, polis kuvveti oluşturabilmek için para gerekir, para toplayabilmek için de polis kuvveti gerekir, vesaire... Sonra da kültürel sermayenin ve yetkenin yoğunlaşması gelir. Bu devlet, varlığını sürdürdüğü ölçüde özerklik kazanır, egemen toplumsal ve iktisadi güçlerden kısmen bağımsız duruma gelir. Devlet bürokrasisi de egemenlerin iradelerini çarpıttığı, yorumladığı ve bazen de belli siyasetler hazırladığı ölçüde var olmaya başlar.

Devletin küçülmesi süreci, devlet gelenekleri daha güçlü olan ülkelerde neoliberal düşünceye ve siyasalara karşı direnişin de daha güçlü olduğunu gösteriyor. Bu da anlaşılabilir bir şey çünkü devlet iki biçimde var olur: Nesnel gerçeklikte yönetmelikler, kurullar, bakanlıklar vesaire gibi bir kurumlar bütünüdür, kafalardaki de budur zaten. Örneğin konut finansmanının yeniden düzenlenmesi sırasında kamu işlerinden sorumlu bakanlıklar mali işlerden sorumlu bakanlıklarla bu kamusal siyaseti savunmak için Fransız bürokrasisi içinde mücadele ettiler. Bu devlet memurlarının bakanlıklarını, durumlarını korumakla elbette kendi yararlarına hareket ediyorlardı ama aynı zamanda o siyasete inanıyorlardı ve inandıkları şeyi savunuyorlardı. Örneğin Çalışma Bakanlığı, bazı koşullar altında bir sindirme aracı olsa da artık bir gerçekliği olan toplumsal bir kazanımdır. Devlet aynı zamanda çalışanların kafasında öznel bir adalet ("bu benim hakkım", "bunu bana yapamazlar") ve "kazanılmış haklara" bağlılık biçimiyle vardır. Örneğin Fransa ile İngiltere arasındaki en büyük farklardan biri, Thatcher'lığın vurduğu İngilizler, ellerinden geldikçe büyük oranda direnmemiş olduklarını fark ediyorlar çünkü iş sözleşmesi bir *common law*¹⁴ anlaşmasıdır, Fransa'daki gibi devlet güvencesindeki bir anlaşma değildir. Bugün kıta Avrupa'sında İngiltere örneği yüceltilirken İngiliz emekçiler de bunun tam tersine kıtaya bakıp, kendi geleneklerinin onlara sunmadığı bir şeyi görüyorlar; yani iş hakkı düşüncesini...

Devlet ikircil bir gerçektir. Egemenler güçlerin hizmetinde bir araçtır demekle yetinemeyiz. Elbette devlet tümüyle tarafsız, egemenlerden tümüyle bağımsız değildir ama ne kadar eski, güçlü ve mevcut yapılarına ne kadar önemli toplumsal kazanımları kaydetmiş ise özerkliği de o kadar büyük olur. Bir çatışma alanıdır devlet; örneğin gelir bakanlıkları ile toplumsal sorunları yüklenmiş olan gider bakanlıkları arasında bu böyledir. Toplumsal hareket *devletin dürevine*, yani eğitim, sağlık, sigorta gibi toplumsal işlevlerini yavaş yavaş terk edip baskı işlevi

¹⁴ Göreneksel hukuk, yazısız hukuk.

yüklenmiş cezalandırıcı bir devlet olmaya doğru küçülmesine karşı çıkmak için toplumsal konulardan sorumlu kamu görevlilerinden destek bualabilirler; o aynı görevliler uzun süredir işsiz olanlara yardımla yükümlü, toplumsal birlikteki kopmalardan, işsizlikten vesaireden kaygı duyuyorlar, Fransa'nın dünyadaki yerinden ve "küreselleşmenin" zorunlu kuralları haricinde hiçbir şeyi tanımak istemeyen sermayedarlara karşı çıkıyorlar.

"Küreselleşme" demişken; küreselleşme kelimenin tam anlamıyla bir söylen, etkili bir söylem ve toplumsal bir gücü olan, inanılan bir "başat düşünce". *Refah devletiyle* (welfare state) yürütülen mücadelelerin temel silâhı bu: Avrupalı emekçiler denen kesim, dünyanın geri kalanındaki daha az olanaklara sahip emekçilerle rekâbet ettirilmeli. Böylece Avrupalı emekçilere asgari ücretin olmadığı, işçilerin günde 12 saat çalışıp Avrupalı bir işçinin maaşının dörtte ya da beşte biri ücret aldıkları, sendikaların olmadığı, çocukların çalıştırıldığı ülkeler örneği veriliyor. Bu örneklem uyarınca liberalizmin diğer anahtar kelimesi olan esneklik, yani gece ve haftasonları çalışma, düzensiz iş saatleri ve sermayedarların eskiden beri hayallerde kayıtlı her şey dayatılıyor. Neoliberalizm, genel olarak, çok çağdaş ve çok alımlı bir mesajın altından en eski sermayedarlığın en eski fikirlerini çıkartıyor. ABD'de çeşitli dergiler bu işveren timlerinin takdirname listelerini, dolar gelirlerine olduğu kadar işten atma cesareti gösterikleri insan sayısına göre de veriyor. Hortlatmayı devrim gibi göstermek, *muhafazakâr devrimlerin*, otuzlu yılların Almanya'sının, Thatcher, Reagan ve diğerlerinin dönemlerinin ortak özelliğidir. Muhafazakâr devrim günümüzde yepyeni bir biçim alıyor; diğer dönemlerde olduğu gibi ölküleştiren bir geçmişe, toprağın ve kanın yüceltilmesine, eski tarım toplumlarının efsanelerinin bu ilkel izleklerine başvurulmuyor. Bu yeni tip muhafakâr devrim, hortlamayı temize çıkarmak için ilerlemeden, akılcılıktan, bilimden (şu durumda iktisattan) dem vuruyor ve böylelikle de ilerici düşünceyi, ilerici hareketi ilkelliğe göndermeye çab alıyor. Kendi işleyiş mantığına, piyasa kanunu denen şeye, yani daha güçlü olanın kuralına terk edilmiş gerçek iktisadi dünyanın düzenlilik hallerini her türlü uygulamanın birer ilkesi, ideal birer kuralı olarak koyuyor. Mali piyasalar denen şeyi, yani tek yasası en yüksek kâr çizgisi olan bir tür radikal kapitalizme geri dönüşü onaylayıp yüceltiyor; bu da dizginsiz, düzeltimsiz ama egemen olmanın iş yönetimi gibi çağcıl biçimleri, pazar araştırması, pazarlama ve ticari tanıtım gibi yönlendirme yöntemleri kullanılarak iktisadi açıdan etkisi en uç sınıra taşınmış ve akılcılaştırılmış bir kapitalizm.

Eğer bu muhafazakâr devrim insanları oyabiliyorsa, görünürde sadece, otuzlu yılların muhafazakâr devrimcilerinin Karaorman'ının¹⁵ kadim manzarasına sahip olması; modernitenin bütün simgelerini takmış takıştırmış. Şikago'dan

¹⁵ Schwarwald; Almanya'da dağ kütlesi. Almanya'daki muhafazakâr-faşist yükselişi kastediyor. ç.n.

gelmiyor mu? Galile doğal hayat matematik diliyle yazılıdır diyordu. Bugün toplumsal ve iktisadi dünyanın denkleminde inanmamız isteniyor. Neoliberalizm matematikle (ve tabii medya gücüyle) silâhlanarak otuz yıldır “ideolojilerin sonunu” ya da daha yakınlarda “tarihin bitişi” ilân ederek muhafazakâr sosyodise¹⁶’sinin en üst biçimidir.

Küstah ve vahşi bir kapitalizmin (ama bu seferki akılcılaştırılmış) hortlamasını, geri dönüşünü benimsetme işlevi gören “Küreselleşme” söylemiyle mücadele etmek için yeniden olgulara dönmeliyiz. İstatistiklere bakılacak olursa Avrupalı emekçilerin rekâbeti tam da Avrupa içi bir rekâbet. Kullandığım kaynaklara göre Avrupa ülkeleri, iktisadi ilişkilerinin yüzde yetmişini diğer Avrupa ülkeleriyle kuruyorlar. Avrupa dışından bir tehditin altını çizerken asıl tehlikenin kimi kez *social dumping*¹⁷ de denen, Avrupa ülkeleri arasındaki rekâbet olduğu gizleniyor: Toplumsal güvenceler açısından zayıf, düşük ücretli Avrupa ülkeleri bu elverişli durumlarından rekâbette kendilerine yarar yağlayabilirler ancak buna direnmek için toplumsal kazanımları terk etmek zorunda diğer ülkeleri aşağı çekerek... Demek oluyor ki gelişmiş ülkelerin emekçilerinin, bu kısır döngüden çıkıp kendi kazanımlarını korumak ve bu kazanımların tüm Avrupa emekçilerine yayılmasını kolaylaştırmak için daha az gelişmiş ülkelerin emekçileriyle işbirliği yapmalarında yarar var. İşte bu da ülkelerin geleneklerdeki farklılıklar, özellikle de sendikaların devlet karşısındaki ağırlıklarındaki ve toplumsal güvencelerin akçelenme biçimlerindeki farklılıklar yüzünden bir hayli zor.

Ancak hepsi bu değil. Neoliberal siyasetin, herkesin görebileceği etkileri de var. İngiltere’deki bazı kamuoyu yoklamaları, Tahatchercı siyasetin öncelikle kol işçilerinde ama aynı zamanda küçük burjuvada da dehşet bir güvencesizlik ve derin bir sıkıntı duygusu uyandırdığını ortaya koyuyor. Geçici ve düşük ücretli işlerin (işsizlik oranı böylece yapay olarak düşmüş oluyor) arttığına tanık olduğumuz ABD’de de aynı durum söz konusu. Yaygın şekilde işten çıkarılma tehdidiyle yüzyüze olan Amerikan orta sınıfı korkunç bir güvencesizliğin pençesinde (aynı güvencesizlik, bir işte sadece çalışma ve maaşın değil getirdiği güvencenin de önemli olduğunu ortaya koydu). Geçici işlerdeki emekçilerin sürekli işlerdeki emekçilere oranı her ülkede artıyor. Geçicileştirme ve esnekleştirme şuna yol açıyor; düzenli iş, sağlık ve emeklilik hakları (çoğunlukla “tuzu kuru” olarak adlandırılanların ayrıcalıkları) gibi, düşük maaşları dengeleyebilen zayıf haklar da kaybediliyor. Diğer taraftan özelleştirme de toplu kazanımların kaybına yol açıyor.

¹⁶ Leibniz’in, kısaca özetlemek gerekirse “Tanrının iyiliği sonsuz olmasına karşın neden kötülükler hâlâ duruyor?” sorusunun olası bütün mantıksal açıklamaları için verdiği cevapta (Kötülüğün Kaynağı, İnsanın Özgürlüğü ve Tanrı’nın İyiliğini Savunma Üstüne adlı eseri) “Tanrı’nın iyiliğini kötülüğün varlığına dair bütün önermeleri” tanıtlama yoluyla çürütme anlamındaki bir *Tanrı savunusu* için ilk kez kullandığı *theodicee* kelimesine atıf yapıyor. ç.n.

¹⁷ İngilizce *dumping*’den (bir malı kendi ülkesi dışında ucuza satmak); toplumsal

Örneğin Fransa’da, işe yeni alınanların dörtte üçü geçici olarak alınmış ve bu dörtte üçün de sadece dörtte biri daimi çalışan olacak. Elbette işe yeni girenlerin çoğunluğu genç. Bu güvencesizlik Fransa’da ve İngiltere’de özellikle de gençleri vuruyor –bunu Dünyanın Sefaleti adlı kitabımızda da ortaya koyduk-; buralarda gençlerin sıkıntıları tepeye çıkmış durumda, bunun da suç işleme oranının artması gibi yüksek maliyetli sonuçları var.

Günümüzde, insanlığın en nadir kültürel kazanımlarının iktisadi ve toplumsal temellerinin çökertilmesine ne ekleniyor? Yazarların, sanatçıların, düşünürlerin mücadelelerinin ve fedakârlıklarının orta yerinde durmadan büyüyen piyasa karşısında kültürel üretim evrenlerinin özerklikleri gitgide tehdit altında kalıyor. “Ticaretin” ve “ticari olanın” sultas, dolaysız kârın baskısına ve editörlerin en uyaroğlu hizmetkârlarına teslim edilmiş sanatsal ve edebi eleştiriye çok daha doğrudan maruz kalan yayıncılığın derişmesini¹⁸ izleyerek edebiyatta kendini her gün biraz daha fazla hissettiriyor. Özellikle sinemada da durum bu; öncü yapımcılara yapım ve belki de dağıtım olanakları için hiçbir şey yapılmasa on yıl içinde Avrupa’nın arayıştaki sinemasından geriye ne kalır diye sorulabilir. Devletin ya da sermayenin bürokrasisiyle doğrudan ilgili siparişlere ya da her devrin adamlarının nöbetleştikleri güç odaklarının sansüründen ya da parasızlık yüzünden ölmeye mahkûm edilen toplumsal bilimlerden söz etmeye dahi gerek yok.

Küreselleşme eğer her şeyden önce meşrulaştırıcı bir söylene, son derece gerçek olduğu bir alan var; mâli piyasalar. Adli denetimlerde belli sayıdaki indirimden ve iletişim maliyetlerinin düşmesini sağlayan çağdaş iletişim araçlarından faydalanılarak, birleşik (ancak kesinlikle özdeş olmayan) bir mâli piyasaya doğru gidiliyor. Bu mâli piyasaya belli iktisatlar tarafından, yani en zengin ülkeler ve özellikle de parası uluslararası rezerv parası olarak kullanılan ve tabii bu mâli piyasalarda geniş bir özgürlük kabiliyeti olan ülke tarafından denetleniyor. Mâli piyasa öyle bir alan ki, egemenler, şu özel durumda da ABD, oyunun kurallarını büyük ölçüde belirleyebildikleri bir konumda bulunuyorlar. Mâli piyasaların, egemen konumdaki belli sayıdaki ülke etrafında birleşimi ulusal mâli piyasaların özerklik alanlarında bir daralmaya neden oluyor. Bize, zorunluluklara uymak gerektiğini söyleyen Fransız mâliyeciler, Mâliye müfettişleri, bu zorunluluğun suç ortakları olduklarını ve onların üzerinden aslında Fransız ulus devletinin pes ettiğini söylemeyi unutuyorlar.

Kısacası küreselleşme bir özdeşlik değil, tam tersine, belli sayıdaki egemen ülkenin nüfuzunun ulusal mâli alanların bütünü üzerinde yaygınlaşmasıdır. Buradan da uluslararası işbölümünün kısmen yeniden tanımlanması sonucu

¹⁸ (Bir noktada toplanmak, sıvı bir maddenin içindeki sıvı miktarının azalmasından dolayı koyulaşmasından) Yayıncılığın belli ellerde toplanması kadar, yayınevlerinin yayın yelpazesindeki daralması.

çıkıyor: Avrupalı emekçiler bunun sonuçlarını, sermayelerin ve sanayilerin ucuz işgücü buldukları ülkelere kaymasıyla birlikte yaşadılar. Bu uluslararası piyasa, ulusal sermaye piyasalarının özerkliğini kısımaya ve özellikle de az sayıdaki devletin elinde toplanan bir güç tarafından gitgide daha fazla belirlenir duruma gelen kambiyo fiyatlarının, faiz oranlarının ulus devletler tarafından yönlendirilmesini yasaklamaya gidiyor. Ulusal güçler, devasa sermayelerle donanmış sınıfların bir devleşmesiyle tahrik edebilecek yapay saldırıların tehdiyle yüzyüze, burada sol hükümetler özellikle tehlikede çünkü mâli piyasalarda güvensizlik uyandırıyorlar (IMF'nin hedeflerine uygun siyaset gütmeyen sağcı bir hükümet, IMF'ye uygun hareket eden sol bir hükümetten daha az tehlikededir). Yapısal bir zorunluluk arz eden küresel alanın bu yapısı, kendi işleyişinin düzeneklerini de kaçınılmaz olarak gösteriyor. Bir devletin siyaseti büyük ölçüde mâli sermayenin dağıtım yapısındaki (dünyanın iktisadi alanının yapısını ortaya koyan da budur) konumuna göre belirleniyor.

Bu işleyiş düzeneklerinin karşısında ne yapılabilir? İktisadi kuramın örtük sınırları üstünde düşünmek gerekiyor. İktisadi kuram, bir siyasetin maliyetleri hesaplanırken, toplumsal maliyet denen şeyi hesaba katmıyor. Örneğin Giscard d'Estaing'nin 1970'teki konut siyasetinin uzun vâdede içerdiği toplumsal maliyetler hiç de öyle gerçekleşmedi. Yirmi yıl sonra, sosyologlar hariç, bu önlemi hatırlayan var mı? 1990'da Lyon'un bir banliyösündeki ayaklanmayı 1970'in siyasi bir kararına kim bağlayacak? Suçlar cezasız kalıyor çünkü unutuluyorlar. Bütün eleştirel toplumsal güçlerin, iktisadi hesaplarla iktisadi kararların toplumsal maliyetlerinin katıştırılmasında diretmeleri gerekiyor. Bunun uzun vâdede işsizlikteki, hastalıklıdaki, intihardaki, alkol bağımlılığındaki, uyuşturucu kullanımındaki, aile içi şiddeteki, para olarak çok büyük ancak çekilen çile olarak bir o kadar daha büyük maliyeti ne olacak? Eğer ahlâksızca görünüyorsa da egemen iktisada kendi silâhlarını çevirmeli ve ortak yararın iyi anlaşılması mantığında, harfî harfine iktisadi bir siyasetin zorunlu olarak iktisadi olmadığı hatırlanmalı (can ve mal güvencesizliğinde sigorta sözleşmesi vs...)

Açıkçası üretimi, adaleyi, sağlığı, maliyetleri, kârları, her şeyi belirleyen iktisadi bakış açısını sorgulamak gerekiyor; aynı bakış açısı üstü örtülü biçimde mâli kârlılıkla özdeşleştirilerek dar ve soyut bir tanımını verdiği verimliliğin, hiç kuşkusuz, aslında ölçü alınan amaçlara bağlı olduğunu unutuyor; bu amaçlar, tıpkı bugünkü gibi, hissedarlar ve yatırımcılar için mâli kârlılıktır ya da müşterilerin ve kullanıcıların veya daha geniş olarak üreticilerin, tüketicilerin, böylece de gitgide daha geniş kitlelerin memnuniyeti ve onayıdır. Bu at gözlüklü ve ileriye göremeyen iktisada karşı, çalışmaya ilişkin (örneğin iş güvencesi) bireysel ve ortak, maddi veya manevi tüm yararlar ile işsizlik ya da geçici işten doğan tüm maddi veya manevi maliyetleri (örneğin ilaç tüketimi: Fransa, yatırımcı tüketiminde başta geliyor) gözönüne alan bir "mutluluk iktisadi" öne sürmek gerekiyor. *Şiddetin süredurumlu korunumu* yasasıyla aldatmaca yapamazsınız: Her türlü şiddetin bir

karşılığı olur, örneğin mâli piyasaların işten atma, geçici iş biçiminde uyguladıkları yapısal şiddetin kısa ya da uzun vâdedeki karşılığı intihar, yozlaşma, suç oranında artış, cinayet, uyuşturucu ve alkol bağımlılığı gibi küçük ya da büyük gündelik yaşam şiddeti biçimleridir.

Mevcut durumda entelektüellerin, sendikaların ve derneklerin hayati önem taşıyan mücadeleleri devletin zayıf düşürülmesine bir karşı duruş oluşturması gerekiyor. Ulus devletler dış mâli güçler tarafından aşındırılırken diğer yandan içeriden de bu güçlerin suç ortakları, yani mâli işlerin en üst düzey görevlileri tarafından kemiriliyor. Yönetilenlerin, devleti, özellikle de kamusal yüzünü savunmasında yararları olduğunu düşünüyorum. Devletin bu savunusu milliyetçilikten esinlenmiyor. Eğer ulus devlete karşı mücadele edilecekse, devletin yerine getirdiği “evrensel” görevleri ve bu görevli en az onun kadar ya da ondan daha iyi yerine getirebilecek bir uluslararası devleti savunmak gerekir. Eğer bunun, faiz oranları sayesinde çeşitli devletin mâli siyasetlerini yöneten Bundesbank olması istenmiyorsa, uluslararası iktisadi güçler ve ulusal siyasi güçler karşısında görece özerk olan ve Avrupa kurumlarının kamusal boyutunu geliştirebilme yeteneği bulunan uluslarüstü bir devletin kurulması için neden mücadele edilmesin? Örneğin, iş saatlerinin düşürülmesini sağlanmaya yönelik önlemler eğer bir Avrupa kurumu tarafından kararlaştırılıp Avrupa ülkelerinin bütünü için uygulanabilir olduğunda gerçekten anlam kazanır.

Devlet tarihsel açıdan, bir akılcılaştırma¹⁹ gücüdür ama egemenlerin tasarrufuna verilmiştir. Böyle olmasını engellemek için Brüksel’deki teknokratlara başkaldırmak yetmez. En azından Avrupa ölçeğinde, yaşanan buhran yüzünden bütün Avrupa ülkelerini az çok korkutan ulus devletin küçülmesine karşı bir seçenek olarak yeni bir uluslararasılık ortaya koymak gerekecek. Bu durumda, mâli piyasaların güçlerini denetim altına alabilecek ve Avrupa ölçeğinde toplumsal kazanımların küçültülmesi konusunda yasak getirebilecek (Almanların bu durum için harika bir sözcüğü var; regreziionsverbot) kurumları tesis etmek söz konusu olacak. Bunun için de sendika mercilerinin uluslararası düzeyde çalışma yapmaları gerekiyor çünkü mücadele ettikleri güçler tam da o düzeyde hareket ediyor. O halde neoliberalizme gerçekten karşı koyabilecek hakiki ve hayati bir uluslararasılığın örgütsel temellerini yaratmaya çalışmak gerekiyor.

Son bir nokta daha. Bunca şeyin içinde neden entelektüeller bu kadar yalpalıyor? Bir kenara çekilmenin veya daha kötüsü işbirliğinin bütün biçimlerini saymaya girişmeyeceğim (bu hem çok uzun sürer hem de çok kısıcıcı olur). Modern, postmodern denen filozofların tartışmalarını hatırlatacağım sadece; bu tartışmalarla yetinmediklerinde skolastik oyunlarıyla oyalanan bu filozoflar aklın ve akılcı söyleşmenin sözlü savunusunda ısrar ediyor veya daha kötüsü, büyük anlatıların

¹⁹ bkz. 10. dipnot.

mahkum edilmesi veya bilimin nihilist iflasıyla ideolojilerin sonu ideolojisinin postmodern (havalı türetme) denen bir çeşidini öneriyorlar.

Aslında, neoliberal ideolojinin gücü bir çeşit toplumsal darvinciliğe yaslanmasından geliyor: bunlar başarı kazananlara Harvard’da da dendiği gibi “en iyi ve en parlak” olanlar (Nobel İktisat Ödülü sahibi Becker, iktisat dünyasının temsilcilerine hediye ettiği, darvinizmin iktisatta akılcılaştırılma hesaplamasının temeli olduğu düşüncesini geliştirdi). Egemenler enternasyonalinin küreselleşmeci bakış açısının arkasında bir yetenek felsefesi var: En yetenekliler yönetir, bir işleri vardır; bu da işi olmayanların yetenekli olmadığı anlamına gelir. *Kazananlar ve kaybedenler*, benim devlet asilleri dediğim asiller vardır; Ortaçağ deyimi anlamıyla bir asilliğin bütün ayrıcalıklarına sahip olan ve nüfuzlarını eğitime, yani onlara göre zekâya, Tanrı’nın bir lütfu olarak düşünülen ancak bildiğimiz üzere gerçekte toplum tarafından toplumsal birer eşitsizlik olarak dağıtılan kafa eşitsizliği olarak zekâya borçlu olan insanlar bunlar. Yetenek ideolojisi, efendiler ile köleler arasındaki az çok benzeyen bir karşıtlığı meşrulaştırmak için son derece uygun: Bir tarafta her türlü haktan faydalanan, az rastlanır ve yüksek maliyetli etkinliklere imkânı olan, kendi çalışanını seçebilecek konumda bulunan (diğerleri en iyi durumda, işverenleri tarafından seçiliyor), uluslararası iş piyasasında çok yüksek kazançlar elde edecek durumdaki, fazlasıyla meşgul kadınlar ve erkekler (bir uçaktan diğerine atlayan, bir değil beş hayatta bile harcayabileceklerini düşünemedikleri olağanüstü gelirleri olan bu çılgın üst düzey kadronun dünyayı çiftleri üzerine çok iyi bir İngilizce inceleme okudum); diğer tarafta da geçici işlere veya işsizliğe çarptırılmış bir yığın insan.

Max Weber, egemenlerin her zaman, “ayrıcalıklarının bir teodise’sine” (ya da daha iyisi bir sosyodise’sine), yani neden ayrıcalıklı olduklarının kuramsal doğrulamasına ihtiyaç duyduklarını söylüyordu. Günümüzde yetenek, egemenlerin kabul ettikleri –bu onların yararına- ama ötekilerin de kabul ettikleri bu sosyodise’nin tam kalbinde bulunuyor²⁰. İşten çıkarmaların, uzun süre işsiz kalmaların sefâletinde geçmiştekenden biraz daha fazlası var. Biraz hatipliği olan Anglosakson ideolojisi, ahlâksız yoksullar ile iyiliğe lâyık olan yoksulları hep ayırt ediyordu. Bu etik doğrulamaya entelektüel bir doğrulama ekleniyor ya da onun yerini alıyor da diyebiliriz. Yoksullar sadece ahlâksız alkol bağımlısı, yozlaşmış değil aynı zamanda aptaldırlar, zekâ yoksunudurlar. Toplumsal çileye büyük oranda eğitimdeki ilişkinin sefâleti eklenir, bu ilişki toplumsal yazgıları üretirken insanları yaratan bu hükmeden-hükmedilen yazgısının imgesini de üretir (bu da hiç kuşkusuz, hükmedilenlerin edilgenliğini, onları harekete geçirmenin zorluğunu, vesaireyi açıklamaya katkıda bulunuyor). Platon’un, bugün bizim teknokratlarımızinkine benzeyen bir toplumsal dünya görüşü vardı; filozoflar, kolluk güçleri, sonra da halk. Bu felsefe örtük halde eğitim sistemi içinde

20

kayıtlıdır. Çok güçlüdür, çok derinden içselleştirilir. Neden “bağlı” entelektüellerden “bağlanmamış” entelektüellere geçildi? Kısmen şöyle; çünkü entelektüellerin kültürel sermayeleri vardır ve egemenler tarafından hükmediliyorlar gibi görünse de onların bir parçasıdır. Çift kutupluluklarının , mücadelelerdeki yumuşak huylu tavırlarının temellerinden biri de budur. Bu yetenek felsefesini için için paylaşırlar. Ayaklandıklarında, hâlâ, tıpkı 1933’te Almanya’da olduğu gibi, diplomalarınca güvence altına alınan yeteneklerinden dolayı onlara borçlu olunan şeyleri almadıklarını düşünüyorlar.

DAHA İYİ HÜKMETMEK İÇİN BİRLEŞMEK²¹

İktisadi alan, tarihsel açıdan, çıkar ortaklığı olduğu ulus devlet çerçevesinde inşa edilmiştir. Devlet, iktisadi uzamın birleştirilmesine pek çok biçimde katkıda bulunur (iktisadi uzam da buna karşılık devletin ortaya çıkışına katkıda bulunur). *Büyük Dönüşüm* 'de (The Great Transformation) Polanyi'nin de gösterdiği üzere ulusal piyasaların ortaya çıkış mübadelelerin kademeli bir mekanik büyümesinin sonucu değil, bilerek merkantilist bir devletin iç ve dış ticareti (toprağın, paranın ve işin ticarileştirilmesini özellikle destekleyerek) artırmayı hedeflemesinin siyasi sonucudur. Ancak birleştirmek ve bütünleştirmek²² sanıldığı gibi aksine bir türdeşleştirme sürecini beraberinde getirmekten uzaktır, bu ikisi, bir taraftan tekelleşmeye gidebilirken bu arada diğer taraftan da halkın böylesine ayak uydurmuş bir kesimini bundan yoksun bırakabilecek bir iktidar odaklaşmasına eşlik eder. Yani devletle veya hâkimiyetindeki topraklarla bütünleşmek aslında egemenlik koşuludur (bütün sömürgelerin durumunda bu görülür). Gerçekte, tıpkı Cezayir'de gözlemleyebildiğim gibi, iktisadi alanın birleşmesi, özellikle de parasal birliğin ve bunu izleyen para alışverişinin yaygınlaşmasıyla bütün kamu görevlilerini ne kültürel ne de maddi açıdan hiç de hazırlıklı ve donanımlı olmadıkları iktisadi bir oyunun içine fırlatmak eğilimindedir; fırsattan istifade, onları bir de kendine yeter olmaktan gitgide tamamen koparılan küçük taşra üreticileri örneğinde gayet iyi gördüğümüz üzere üretici güçlerin rekâbetinin ve en etkili üretim biçimlerinin nesnel olarak dayattıkları ölçüye bağlı kılmayı güder. Kısacası, *birleşme egemenlerin çıkarıdır*; bu birleşmedeki tek fark, ilişkilendirilen sermayelerdeki farktır. (Bu noktada yakın bir örneği ele almak gerekirse; otuzlu yıllarda Roosevelt, eşitsiz olarak gelişmiş bölgelerin aynı ulusal birlikte bütünleşmesinin bir götürüsü olarak maaşların ve iş koşullarının kötüye gitmesini engellemek için çalışma konusunda ortak toplumsal düzenlemeler -asgari ücret, çalışma zamanının sınırlandırılması vs.- yerleştirmesi gerekti).

Üstelik birleşme (ve odaklaşma) sürecini ulusal sınırlar sınırlıyordu. İnsanların ve malların serbest dolaşımında özellikle de hukuki engeller (gümrük hukuku, kambiyo işlemlerinin denetimi vs.) ile üretimin ve hele de üretilen malların coğrafi bölgelere (elbette ulaşım maliyetleri yüzünden) sıkı sıkıya bağlı olması yüzünden sınırlı kalıyordu. İktisadi alanların yaygınlaşmasının önündeki kimi kez teknolojik kimi kez hukuki bu engeller günümüzde farklı etkenlerin etkisiyle artık zayıfladı ya da kaybolmak üzere: Bir taraftan, hava taşımacılığı veya internet gibi yeni iletişim araçları tamamen teknik, diğer taraftan liberalleştirme ve düzensizleştirme gibi çok daha siyasi veya hukuki-siyasi etkenler. Böylece

²¹ Tokyo'da, Keisen Üniversitesi'ndeki konferansı, 3 Ekim 2000.

²² Integration (entegrasyon) karşılığı olarak ç.n.

özellikle de mâli zeminde (bilişimsel iletişim araçlarının, farklı ulusal piyasaları ayıran *zaman mesafesini* ortadan kaldırmaya yöneldiği zeminde) bir *küresel iktisadi alanın* oluşması kolaylaştı.

“Küreselleşmenin” çift anlamı

Burada “küreselleşme” sözüne tekrar dönmek gerekiyor: Bu söz, tamı tamına, küresel iktisadi alanın birleşmesini veya iktisadi alanın küresel ölçüğe genişlemesini belirtiyor. Ancak, az önceki bu deyimleştirmedeki betimlemeyi geçip içeriğindeki düzgüyü ya da daha iyisi edimi ortaya koyacak büsbütün farklı bir anlama da getirebiliriz: Şu halde “küreselleşme”, iktisadi alanı birleştirmeyi ve yaymayı amaçlarken ulus devlete bağlı bütün sınırlamaları, bütün engellemeleri hukuki-siyasi önlemler bütünüyle kaldırmayı hedefleyen bir *iktisadi siyasettir*. Bu da neoliberal siyaseti esaslı bir iktisadi propagandanın ayrılmaz bir parçası olarak belirlerken küreselleşmenin çoklu anlamıyla oynayarak aynı neoliberal siyaete belli bir manevi güç de katıyor.

“Küreselleşme” teknik veya iktisadi yasların mekanik bir son durumu değil, bütün temsilcileri ve kuruluşlarıyla yürütülen bir siyasetin ürünü ve bilerek ortaya konmuş kuralların özgül amaçlar ile ticaretin özgürleştirilmesinin (*trade liberalization*) deneyimlenmesine uygulanmasının, yani işletmeleri ve yatırımları dizginleyen bütün ulusal düzenlemelerin geçersizleştirilmesinin bir sonucudur. Diğer bir deyişle “dünya piyasası” *siyasi bir yaratımdır* (ulusal piyasa gibi), az ya da çok bilinçlice ittifaklaşmış bir siyasetin ürünüdür. Bu siyasetin, ulusal piyasaların ortaya çıkışını sağlayan ölçüğünde olduğu üzere şimdiye dek ulusal sınırlarda kapalı kalmış girişimciler ve kuruluşlar ile üretici güçler ve en etkili, en güçlü üretim biçimlerinin rekâbetiyle sertçe yüzleştirerek egemenlik koşullarının yaratılması gibi bir sonucu (ve belki de en azından neoliberalizmin en pırılıtlı ve bir o kadar da sinsî savunucularının böyle bir amacı) var. Öyle ki, su üstüne çıkan iktisatlarda korumaların ortadan kalkması ulusal girişimleri yıkıma götürürken Güney Kore, Tayland, Endonezya veya Brezilya gibi ülkelerde yabancı sermayenin önündeki bütün engellerin kaldırılması, yerel işletmelerin batmasına ve aynı çokuluslu güçler tarafından gülünç fiyatlara satın alınırlar. Bu ülkeler için ulusal piyasaları, yerel işletmelerin kuzeyin büyük işletmeleriyle rekâbet edebilmesinin neredeyse tek koşuludur. O halde bir “küresel hareketlilik alanı” yaratılması için ulusal piyasalar gerekli olduğu halde, OMC’nin rekâbet ve ulusal piyasa siyaseti talimatları, uluslararası şirketler ile ulusal küçük üreticiler arasında “eşit silahlı” bir rekâbet düzenleyerek küçük üreticilerin toptan ortadan kalkmasını doğuracaktır. Biliyoruz ki gerçekteki eşitsizliğin içindeki biçimsel eşitlik genellikle egemenlerin lehindedir.

“Küreselleşme” sözcüğü, Amerika’da toplumsal bilimlerden, diğer toplumları iktisadi olarak en ileri olan topluma, yani bütün insanlık tarihinin son

noktası ve hedefi olarak kurulmuş bir Amerikan toplumuna olan uzaklıklarıyla (burada tıpkı kişi başına düşen enerji tüketiminde olduğu gibi bu toplumun tanımlayıcı ama tarafsız ve tartışılmaz görünen niteliklerinden birinin gelişmişlik ölçütü olarak alan ve Lévi Strauss'un *İrk ve Tarih*'te eleştirdiği model söz konusu) sınıflandırmaya olanak tanıyan, tabiatıyla etnik bakışlı ve gelişimci bir model benimsetmenin örtük yolu olarak uzun süre kullanılan "modernizasyon" kavramının yerini alan *hem betimleyici hem de kuralcı bir düzmece kavramdır*. Bu söz (ve ifade ettiği model) bir toplumun, kendi özgünlüğünü örtük bir biçimde evrensel bir model olarak kurmasından ibaret olan *evrensellik emperyalizminin* en yetkin biçimini vücuda getiriyor (Fransız toplumu, olası her devrime özellikle de marksist gelenek arasında model yapılan insan hakları ve Fransız devriminin mirasının canlandığını varsaydıysa uzun süre yaptı bunu).

Şu halde bu sözden dünyanın iktisadi ve mâli alanlarının birleşmesi, yani şimdiye dek parçalı duran ama bundan böyle özgül bir toplumsal geleneğin, yani Amerikan toplumunun geleneğinin hem kaçınılmaz bir yazgı, hem evrensel bir özgürlük siyaseti taslağı, hem *doğal bir evrimin* sonucu, hem de demokrasi ve piyasa arasındaki bağın öngerçek kabul edilmesi adına bütün ülkelerdeki halklara siyasi bir özgürlük sözü veren sivil ve etik ideal olarak yerleşmiş olan tarihsel özgürlüklerinde temellendirilmiş iktisadi bir model üzerinde örgenlenen ulusal iktisatların evrensel bütünleşme süreci çıkıyor. Bu *ütopik kapitalizmin* en yetkin hali hiç kuşkusuz "pay sahiplerinin demokrasisi" söylenidir, yani ücretleri hisse karşılığı ödenip sermaye ile emeğin mükemmelen başarılı birlikteliğini gerçekleştirerek "işletmelerinin ortak sahipleri" olan bir çalışanlar evreni: "Modernizasyon" kuramlarının muzaffer etnikmerkezciliği, ABD'de "gerçekleşmiş sosyalizmin" yeni yurdunu gören yeni iktisat dininin en tutkulu peygamberleriyle ululaniyor (bugün Şikago taraflarında zafer kazanan belli bir bilimselci çılgınlığın, başka zamanda ve başka yerde serpilip ve sonuçlarını da bildiğimiz "bilimsel sosyalizmin" en coşkulu hezeyanlarından hiç de geri kalmadığı daha ilk bakışta görülüyor).

Öncelikle, her akılcı iktisadi uygulamanın ilkesi olarak evrensel tarzda önerilen ve dayatılanın aslında özgün bir toplumsal yapı ve tarih içinde erimiş bir iktisadın, ABD iktisadının²³ özgün niteliklerinin evrenselleştirilmesi olduğunu göstermek için burada duraklamak gerekecek; bu arada ABD, tanım gereği, aslında özellikle devletin zayıflığıyla ayırktanlaşan kendi iktisadi ve toplumsal modelinin idealleştirilmesinin ürünü olan siyasi ve iktisadi bir idealin gerçekleşmiş biçimidir. Ancak şunu da göstermek gerekiyor ki ABD'nin, dünya iktisadında, bir dizi ayrıksı avantajı elinde toplamasına borçlu olduğu egemen bir konumu var: Dev bütçe açıklarını akçelemek ve çok düşük bir yatırım ve tasarruf narhını karşılamak için

²³ (Kitaptaki başka bir makaleye dipnot var: Voir ci-dessus (p.25-31) "L'imposition de modele americain et ses effets")

gereken sermayeleri dünya genelinde (yani Japonya gibi güçlü tasarrufları olan ülkelerden ama aynı zamanda da yoksul ülkelerin oligarşilerinden veya küresel kaçakçılık ağlarından) akaçlamalarını sağlayan ve tercih ettikleri para siyasetini, Amerika'nın iktisadi kararlarına nesnel açıdan zincirlenmiş ve sadece işgücü ile ürünlerin döviz karşılığı maliyetlerinin -özellikle de hammadde maliyetlerinin- düşük olmasıyla değil aynı zamanda Amerikan borsası ile bankalarının yararlandıkları kesintilere katlanarak da ABD'nin büyümesine katkıda bulunan diğer ülkelerde, özellikle de daha fakir ülkelerdeki yan etkilerinden kaygılanmadan yürütebilmelerini güvence altına alan Dolar'ın ayrıksı konumunun getirdiği *Mali avantajları*; yatırım ve sermaye mallarının, özellikle de sanayi mikroelektriği sektöründeki gücü ve rekâbetçiliğinin veya yenilikçi girişimlerin özel kaynaklardan finansmanında bankaların işlevi sayesinde *iktisadi avantajları*; iktisadi ve ticari ilkeleri çıkarları doğrultusunda benimsetebilmelerini sağlayan diplomatik ağırlıklarının getirdiği *siyasi ve askeri avantajlar*; kamudaki ya da özeldeki bilimsel araştırma sisteminin ayrıksı ve özgün niteliğinin (Nobel Ödülü sayısı ile ölçülebilir), avukatların ve büyük hukuk şirketlerinin gücünün, sonuçta iletişime ve bütün ticari kültürel üretime egemen durumdaki İngilizce'nin uygulamadaki evrenselliğinin getirdiği *kültürel ve dilsel avantajlar*; dünyanın, bir modernite imgesinin eşliğindeki sinematografik temsillerinin üretilmesi ve yayılması marifetiyle en azından gençler tarafından neredeyse evrensel olarak bilinen bir yaşam tarzının dayatılmasının getirdiği *manevi avantajları*. Tam rekâbet adına benimsetilmeye çalışılan modelden gitgiden vazgeçen Amerikan iktisadının üstünlüğünün, en vasıfsız olanlar için düşük ücrete eklenen işin yoğunlaştırması ve çalışma saatlerinin uzatılması ile teknolojik-bilimsel niteliği baskın yeni bir iktisadın işlevi gözardı edilmiş olsa bile *bir iktisadi siyasetin özgün başarısına değil yapısal etkilerine bağlı* olduğu daha ilk bakışta görülüyor.

Küresel iktisat alanının bağrında yerleşen güç ilişkilerinin en tartışmasız tezahürlerinden biri de kuşkusuz egemenlerin (özellikle de ABD'nin), örneğin gelişmekte olan ülkelere yasakladıkları korumacılık önlemlerine ve destek alımlarına (örneğin gelişmekte olan ülkelerin kendi sanayilerine ciddi zararlar veren bir ürünün ithalatını sınırlamaya veya yabancı yatırımları düzenlemeye) başvurmalarını doğuran *çifte standardın* (iki ağırlık, iki ölçü) bakışsımsızlığı ve mantığıdır. Bunun tam da ABD gibi ücretlerin ve sendikal hakların düzenlemesizleştirilmesi, esnekleştirilmesi ve sınırlandırılması teşebbüslerine sokulan ülkelere uygun olduğu bilinince, güney ülkelerinin toplumsal hakları (veya örneğin çocukların çalıştırılmasının yasaklanması) için kaygılanmanın bütün korumacı nedenlerden muaf olduğuna inanmak için fazla iyi niyetli olmak gerekir. “*Küreselleşme*” siyaseti, egemenlerin en çok işine yarayacak modeli dünya genelinde karşılıklı olarak değil de sadece tek bir yönde (yani bir yalıtımcılık ile bir bölgeselciliği birleştirerek) yaygınlaştırmayı hedefleyen bu bakışsımsızlığın en mükemmel resmidir.

Küresel iktisat alanının serbest mübadele, sermayenin serbest dolaşımı ve ihracata yönelik büyümenin mutlak hakimiyetinin benimsetilmesi yoluyla birleştirilmesi, ulusal iktisat alanının başka dönemlerdeki bütünleşmesindeki gibi çifte görünüme sahip: Doğrulamalarını McDonald's, *jean* ve Coca-cola "uygarlığının" *cheap*²⁴ yaşam tarzlarının küresel yayılımında veya "hukuki türdeşleştirme" içinde bulan sınırsız bir evrenselciliğin, bir tür ökümenikliğin tastamam tüm görünümünü veren, çoklukla olumlu bir "*küreselleşmenin*" belirtisi sayılan bu "toplum tasarısı" egemenlere, yani devletlerin üstünde yer alarak büyük devletlere, özellikle de içlerin siyasi ve iktisadi açıdan en güçlü olan ABD'ye, kendi iktisadi faaliyetlerinin gidişatına uygun koşulları güvenceye almak niyetiyle denetledikleri Dünya Bankası, IMF, Dünya Ticaret Örgütü gibi büyük uluslararası kuruluşlara yaslanan büyük yatırımcılara hizmet eder. Kanada'nın yazgısında (Eğer ABD ile bir tür gümrük birliğine yönelirse Avrupa'nınki gibi olabilir) *eşitsizlikteki bütünleşmeye bağlı egemenlik etkisi* gayet açık görülüyor: Bu ülke, özellikle de kültürel alandaki geleneksel koruma önlemlerinin azaltılması yüzünden Amerikan nüfuzuyla gerçek anlamda iktisadi ve kültürel bir tümleşme süreci yaşıyor.

Eski ulus devletler gibi egemen iktisadi güçler de lobi faaliyetlerine teslim olmuş uluslararası büyük kuruluşları ve uluslararası hukuku gerçekten de kendi hizmetlerine alabilecek durumdadır. Bunlar, işletmelerin veya ulusların iktisadi çıkarlarına (örneğin sanayi yatırımcılarına en üst düzeyde koruma ve hak güvencesi vererek) hukuki kanıtlar-açıklamalar giydirmeye çalışıyorlar. Entelektüel mesailerinin önemli bir kısmını ulusal yasaları, örneğin üreticilerin korunmasını güvence altına alan yasa ve düzenlemeleri geçersizleştirmek için harcıyorlar. Uluslararası merciler, aslında çoğunlukla ulus devletlere verilmiş görevleri (örneğin toplumsal güvenceyi ilgilendiren görevler) tam olarak yerine getirmeden, git gide ikincil işlerin yönetimine indirgenip gerçek karar mercilerini gizlemeye yarayan siyasi bir gölge hayal perdesi kuran ulus devletleri görünmez elle yönetiyorlar. Ulus devletleri, muafiyetler tanıyarak vergi alanında veya altyapı hizmetleri sunarak rekâbet avantajları alanında yarışmaya zorlayan iktisadi rekâbetin bu mekanik işleyişini simgesel bir düzlemde güçlendirmeye başladılar.

Küresel iktisadi alanın durumu

Küresel alan, her biri, katışıksız bir ürün sınıfının üretimi ve ticareti için rekâbet halindeki işletmeler bütünü olarak anlaşılan bir "*sanayi*"ye denk gelen bir küresel alt-alanlar bütünü izlenimi bırakıyor. Bu alt-alanlardan her birinin çoğunlukla takımelci²⁵ olan yapısı, sermayenin, dünya ölçeğinde etkili rekâbetçi konumlarını (bir firmanın bir ülkedeki konumu diğer ülkelerdeki konumuna bağlı)

²⁴ Ucuz.

²⁵ Tekel (monopol) sözünün karşıt anlamlısı olarak takımel (oligopol) ç.n.

sürdürmeye ve korumaya muktedir firmalar arasındaki her türden dağıtımının yapısına uygun düşüyor. Küresel alan adamakıllı kutuplaşmıştır. Baskın ulusal iktisatlar, bu genel yapı içerisinde giriş-çıkış denetimi işlevi gören nüfuzları sayesinde işletmelerin varlıklarını odaklandırmaya ve ürettikleri kârları sahiplenmenin yanısıra mevcut eğilimleri bu küresel alanın işleyişine yönlendirme çabasıdadır. Bir firmanın ulusal ve uluslararası alandaki konumu gerçekte sadece kendi avantajlarına değil, ulusal aidiyetinden doğan iktisadi, siyasi, kültürel ve dilsel avantajlarına bağlıdır; bu, farklı firmaların yapısal rekâbetinde olumlu ya da olumsuz bir çarpan etkisi yapan bir tür “ulusal sermaye”.

Bu farklı alanlar bugün yapısal olarak küresel finans alanına tâbidir. Bu alan, neredeyse iki asırlık yaşıyla özellikle de 30’lu yılların bir dizi büyük banka iflasından sonra pekiştirilmiş düzenlemelerden (örneğin Fransa’daki 1985-1986 mâli düzenlemesizleştirme yasası gibi önlemler) kurtarıldı. Şu halde bir özerklik ve kısmen bir bütünleşme sağlamış olarak, diğer alanlar da gözönüne alınırsa sermayenin değerlendirildiği bir alan durumuna geldi. Büyük yatırımcılar tarafından özeklenen para (tasarruf fonları, sigorta şirketleri, yatırım fonları), üretici sermayenin aleyhinde sadece mâli amaçları bulunan operasyonlara ve spekülasyona öncelik veren bankacılar tarafından denetlenen özerk bir güce dönüşür. Uluslararası spekülasyon iktisadı böylece merkez bankası gibi uzun vâdede mâli operasyonları, faiz oranlarını denetleyen ulusal kurumlardan paçasını kurtarır.

Mâli sermayenin, toplu tasarrufları çeken ve yöneten tasarruf fonlarında ve yardım sandıklarında özeklenmesi, bu tasarrufun devletlerüstü yöneticileri tasarruf sahiplerinin yararı adına, işletmelere, tam da kendi stratejilerine git gide yol gösteren mâli verimlilik yükümlülükleri dayatmalarına olanak tanır. Bu da özellikle bu işletmelerin çeşitlendirme olanaklarını kısıtlayarak ve bunlara *downsizing*, maliyetlerin ve çalışan mevcudunun düşürülmesi veya kaynaşma-satınalım kararları dayatarak, tüm sakıncaların, kimi zaman en azından aralarında üst düzey olanlarının hisse senetli ödemelerle farazi olarak kâra ortak edildiği ücretlilerin üzerine yıkılmasıyla olur. Sermayelerin, en iyi mâli kârı elde etme amacıyla işe bağlanması ve özellikle de işten çözülmesinde, yatırıma kaydırılması veya yatırımdan kaldırılmasında artan özgürlük sanayi veya banka şirketlerinin yaygın ölçüde sınırdışılaşmasını ve sermayenin hareketliliğini kolaylaştırıyor. *Yabancı ülkede doğrudan yatırım*, ülkeler ya da bölgeler arasında, sermayedeki, dahası el emeği maliyetindeki farklılıklardan olduğu kadar uygun pazarlara yakın olmaktan faydalanmayı da sağlıyor. Doğmakta olan ülkelerin özerk yurtlukları merkezi iktidara bağlı illere dönüştürmesinde olduğu gibi, başka şirketler taşeronlukta görece bağımsızlık içindeki bağımlılık ilişkileri kurmanın başka bir yolunu ararlarken “şebeke şirketler” bir iç veya uluslararası pazarda, Williamson’ın dediği gibi, ticari işlemleri “içleştirecek”, yani bunları, bir “ana şirketin” bünyesinde

eritilerek “şube” konumuna indirgenmiş şirketleri içinde toplayan üretim birimlerinde örgenleyecek bir yol buluyorlar.

Şu halde küresel iktisadi alana dahil olmak bütün bölgesel veya ulusal güçleri zayıflatmak eğilimindedir ve biçimsel çokulusluluk silâhı özellikle de ulusal olan ve hemen milliyetçi diye mahkûm edilmiş diğer bütün gelişim biçimlerini değersizleştirerek vatandaşları iktisadın ve mâliyenin uluslarüstü devleri karşısında güçsüz bırakıyor. “Yapısal uyarılama” denen siyasetler, egemen iktisatlara bağımlılık içinde hazmedilmeyi güvence altına almayı hedefler; bu da uluslarüstü şirketlere ve uluslararası mâli kuruluşlara karşı durabilecek tek merci olarak toplumcu devletle bağdaşan bir iktisattaki siyasi ayarlamaların “yapay” ve “keyfi” denen bütün mekanizmalarının işlevinin serbest pazar dediğimiz şey lehine bir özelleştirmenin ve ayarsızlaştırmanın, iç pazara yönelik korumaları yürürlükten kaldırmak veya yabancı yatırımın denetlenmesini (Rekâbete bırakmanın daha etkili işletmeler yaratacağını ileri süren şu Darwinci sav adına) gevşetmek gibi yöndeş yollarının bütünü sayesinde azaltılmasıyla gerçekleşir. “Yapısal uyarılama” siyasetleri, özeklenmiş sermayeye böylece neredeyse mutlak bir özgürlük sağlamayı ve bunları doğrudan ya da dolaylı olarak esinleyen büyük çokuluslu işletmelere kapıları ardına kadar açmayı güvence altına almak peşindedirler. (Ancak buna karşılık, “genç” denen, yani etkili bir rekâbet ortaya koyabilecek güçteki devletlerin, ulusal üretimleri koruyup işçi ve köylünün örneğin tarımsal reform veya artan oranlı vergi gibi devlet kararlarıyla desteklenen alım gücünün artmasıyla tüketime girmelerine bağlı gerçek bir talebin ortaya çıkışını cesaretlendirerek iktisadi bir altyapı kurmak ve ulusal bir pazar kurmak niyetiyle bir ulus-devlete yaslanma girişimlerinin felce uğratılmasına katkıda bulunurlar).

En yoksul ulusları giderek yalnızca doğal kaynakların yaygın veya yoğun işletimine dayanan bir iktisada zorunlu kılmaya yönelen ve yumuşatılmış denebilecek ifadeleriyle bu “yapısal uyarılama” siyasetlerinin güç ilişkileri, küresel merciler tarafından farklı ülkelere, sermayenin dağılım yapısındaki mevcut konumlarına göre verilen reçeteler arasındaki uyumsuzluklarda da ortaya çıkıyor: Bunun en tipik örneği hiç kışkusuz IMF’nin ABD’ye yönelttiği sürekli bütçe açığının azaltılma taleplerinin uzun süre etkisiz kalmasıdır, oysa aynı merci zaten büyük iktisadi zorluk içindeki birçok Afrika ülkesine, işsizliğin ve yoksulluğun artıracak olmasına rağmen bütçe açıklarını düşürmeyi dayattı. Üstelik biliyoruz ki, bütün dünyaya sınırların kalkmasını ve devletin elini eteğini çekmesini vaaz eden bu aynı devletler, toplumsal haklara evrensel bir saygı gösterilmesine yönelik kimi erdemli çağrılardan dem vurmaktan dışarımlara koydukları kotalar, dışsatımdaki amaçlı kısıtlamalar, nitelik veya güvenlik kurallarının taban ölçütleri, zorunlu mâli değer yükseltimleri yoluyla korumacılığın az ya da çok incelikli biçimlerini uygulayabiliyorlar veya bununla birlikte örneğin pazar paylaşımını amaçlı dışsatım kısıtlaması anlaşmaları veya dıştaki şubelere üretim kotalarının saptanması

vasıtasıyla güvence altına almayı hedefleyen devletlerin müdahalelerine dayanan “karma takımlar” ile devlet yardımı usullerine uyabiliyorlar.

Avrupa’da daha önce ulus-devlet ölçeğinde gerçekleşen birleşmeden farklı olarak bu birleşme –ülkeler arasındaki mübadeleleri güvence altına alabilecek bir yansız para yedeği ortaya koyacak küresel bir bankanın kurulması dileğine karşın- işin içine devlet girmeden ve Avrupa devletinin temellerindeki hukukçuların tersine, çıkarlarına uygun siyasete evrensel kılıklar giydirmeye hakikaten ihtiyaç duymayan egemenlerin hizmetinde biçimleniyor. Bu iktisadi alanın mantığı ve sermayenin kendi gücü egemenlerin çıkarlarına uygun güç ilişkilerini benimsetir. En yetkin ifadesini çoktarafli yatırım sözleşmesinde kalıba döken aynı egemenler bu güç ilişkilerini, tâbi tuttıkları veya siyasi ve iktisadi temsilcilerin gerisinden telkinde ve dayatmada bulunabilecekleri büyük uluslararası mercilerin (IMF, DTÖ) sözde tarafsız müdahaleleri arasından evrensel görünüşlü oyun kurallarına dönüştürme olanaklarına sahiptir: Bütün devlet kısıtlamalarından kurtulmuş ve yalnızca yatırımcıların iradesine bırakılmış bir dünya düşü, gerçekten “küreselleşmiş” bir dünya konusunda her ülkeden çokuluslu mâli ve sinai kadroların ve yöneticilerin muhafazakâr enternasyonalinin giderek kamu düzeni ve dış ilişkiler işlevini sürdürmeye indirgenen bir imparatorluk devletinin siyasi, diplomatik ve askeri gücüne yaslanarak egemenlik kurmayı hedeflediğini düşünmeye izin veriyor²⁶. Şu halde, mevzuatların “uyumlulaştırılmasıyla” güvencesi verilen bu birleşmenin evrensel bir devletin üstlendiği hakiki bir evrenselciliğe kendi mantığıyla varmasını ummak boşunadır. Ancak sadece kısa vadeli iktisadi çıkarlarına dikkat eden dar bir oligarşinin siyasetinin, egemen iktisadi güçleri denetlemekle ve onları gerçekten evrensel amaçlara bağlı kılmakla görevli uluslararası mercilerin oluşturulmasını yavaş yavaş benimsetebilecek küresel siyasi güçlerin aşama aşama ortaya çıkışını kolaylaştıracağını beklemek de hiç kuşkusuz akla yakın olur.

Tokyo, Ekim 2000.

²⁶ François Chesnais, *Sermayenin Küreselleşmesi* (La Mondialisation du Capital), *Zincire Vurulmuş Dünya* (Le Monde Enchainé)

KÜLTÜR TEHDİT ALTINDA²⁷

Mevcut ya da gelecekteki kötü durumları halk duysun diye bildiren toplumsal bilim uzmanlarının yalvaçlık içgüdülerine ve kendini beğenmişliklerine sık sık dikkat çektim. Ancak, bana git gide bir sansür biçimi gibi görünmüş olan bir nesnellik düşüncesi adına kendime çizdiğim sınırları işimin mantığıyla aşmış olarak buldum kendimi. Böylelikle bugün, kültürün üstüne çöken ve çoğunluğun ama aynı zamanda da genellikle yazarların, sanatçıların, hâтта bizzat aydınların, yani öncelikle ilgili olanların bilemediği tehlikeler karşısında, küreselleşme denen süreçlerin kültüre etkileri konusunda yol katetmiş bir araştırmanın bakış açısının olabildiğince ve geniş geniş verilmesi gerektiğini düşündüm.

Tehdit altındaki özerklik

Edebi, bilimsel veya sanatsal alanlar dediğim toplumsal alt evrenlerin kimi Batı ülkelerinde oluşmalarının uzun vadeli özerkleşme sürecini betimledim ve çözümlendim (özellikle de *Sanatın Kuralları* adlı kitabımda): Bu evrenlerin, onları çevreleyen toplumsal dünyanınkilerden özellikle de iktisadi düzlemde farklı olan özgün yasalara (özerk kelimesinin etimolojik anlamı budur) tâbi olduklarını gösterdim; örneğin en azından kendi özerk sektöründe para ve kâr yasasından büyük ölçüde kurtulmuş olarak bir edebiyat veya sanat dünyası. Bu sürecin, Hegelci tarzda doğrusal bir tür gelişmeyle ilgisi bulunmadığı ve özerkliğe doğru ilerlemenin, kuruldukları her seferinde sanatsal dünyaları geçmiş kazanımlarından soyabilmeye muktedir diktatör yönetimlerde gördüğümüz gibi birdenbire kesilebildiğini de sürekli vurguladım. Ancak bugün, gelişmiş dünyanın bütününde sanatsal üretim evrenlerinin başına gelen şey, gerçekten de daha önce bir benzeri olmayan yepyeni bir şeydir: Kültürel dolaşımın ve üretimin, iktisadın zorunlulukları karşısında güç belâ kazanılmış bağımsızlığı, kültürel ürünlerin bütün üretim ve dolaşım evrelerine ticaret mantığının girmesiyle tehdit altında kalmıştır.

Yeni neoliberal kitabın peygamberleri, başka konularda oldukları gibi kültürde de pazarın mantığının yararlı olacağını öğretiyorlar. Kültürel ürünlerin özgüllüklerini açık ya da kapalı biçimde inkâr ederek (tıpkı kitap konusundaki gibi, kitap için her tür korumayı reddediyorlar) teknolojik yenilikler ve bunları kullanan iktisadi hamlelerin, sunulan kültürel ürünlerin sadece nitelik ve niceliğini, yani tüketici memnuniyetini artırdığını öne sürerler, elbette yeter ki teknolojik ve iktisadi olarak bütünleşmiş yeni iletişim şirketi gruplarının dolaşıma çıkardığı her şey, yani televizyon duyuruları kadar kitap, film veya spor karşılaşmaları,

²⁷ Seul'da The Daesan Foundation'daki (Daesan Vakfı) edebiyat üzerine uluslararası bir toplantıdaki bildirisi.

belirsizce toptan dahil edildikleri mâlumat adı altında herhangi bir mal olarak görülsün, yani herhangi bir ürün gibi ele alınsın ve kâr yasasına tâbi olsun. Öyleyse, sayıyla yazılan konulu televizyon kanallarının artışına bağlı bu bolluğun öyle bir “*explosion of media choices*”²⁸ doğurması gerekecektir ki bütün talepler ve beğeniler karşılansın; rekâbetin kendi mantığının, başka bir alanda olduğu gibi bu alanda da özellikle teknolojik ilerlemeyle işbirliği içinde yaratımı kolaylaştırması gerekecektir; kâr yasası, çoğunluk tarafından seçilen ürünlere onay verdiğini göre bu konularda da demokratik olacaktır. Tüm bu söylediklerimi neredeyse özetleyen şu örnek Jean-Marie Messier’den bir alıntıdır: “Telekomların bütünüyle özelleştirilmeleri ve iletişim teknolojileri sayesinde ABD’de milyonlarca iş yarattı. Fransa bundan ilham alsın! Burada iktisatımızın rekâbet gücü ve çocuklarımızın işi söz konusu. Kafamızı kumdan çıkarıp rekâbet ve yaratıcılık gücünün musluğunu sonuna kadar açmamız gerekiyor.”

Bu usulamaların değeri nedir? Ürünlerin farklılığı ve çeşitliliği saöyleninin karşısına ulusal olduğu kadar uluslararası ölçekte de arzın birörnekleştirilmesi konabilir: Halkın çoğunluğunun ilgisinin sürdürülmesi üreticileri *her ülkeden ve her çevreden kitlelere hitap eden, herkese göre* ürünler araştırmaya götürürken rekâbet ürünleri çeşitlendirmekten uzaktır, benzeşikleştir çünkü Hollywood filmleri, *telenovela*’lar²⁹, televizyon köşeleri³⁰, *soap opera*’lar, polisiye diziler, ticari müzik, bulvar tiyatroları veya Broadway oyunları, doğrudan küresel pazar için üretilen *best seller*’lar, herkese ulaşan haftalık yayınlar birbirinden pek az farklılaşır, farklılaştırılır. Bunun yanısıra rekâbet, üretim ve özellikle de yayım aygıtının özekenmesiyle sürekli geriler: Muhtelif iletişim ağları, git gide, çoğunlukla da aynı saatte, düşük mâliyetlere yüksek kârlar aranmasından doğn aynı tip ürünleri yayımlama eğilimindedirler. Viacom ve CBS’in³¹, yani içerik üretmine yönelik bir grupla yayıma yönelik bir grubun yakın zamandaki kaynaşımının gösterdiği üzere iletişim şirketi gruplarının olağandışı özekenmesi, *yayımin üretime hükmetiği düşey bir bütünleşmede* paranın gerçek bir sansür dayatmasıyla sonuçlanıyor. Üretim, işletme ve yayım faaliyetlerinin birleştirilmesi egemen konumun film şirketlerini kayıran kötüye kullanımlarını doğuruyor: Gaumont, Pathé ve UGC bizzat ya da kendi programlayıcı³² şirketlerinin salonlarında Paris pazarındaki mevcut tek işletmecili filmlerin % 80’inin gösteriminin sağlıyor; çoğunlukla kapanmaya mahkûm olan bağımsız salonlara karşı haksız rekâbet yaratan ve bütünüyle dağıtımçıların istekleri

²⁸ Medya seçeneklerinde patlama

²⁹ Yüzlerce bölümlük Güney Amerika dizileri.

³⁰ Eleştiri, edebiyat veya bilime ayrılmış köşeler...

³¹

³² Belli bir süre içerisinde hangi filmin hangi salonda gösterime gireceğinin programı.

doğrultusunda hareket eden sinema saraylarının³³ hızla çoğaldığını da anımsatmak gerekiyor.

Ancak işin aslı şu ki, ticari kaygılar ve *kısa vadede* yüksek kâr arayışı ile bundan doğan “estetik”, kültürel ürünlerin bütününde gitgide ve daha yoğun bir biçimde baskın çıkıyor. Bu yönelimin sonuçları, yine büyük bir özenlenmenin gözlemlendiği yayıncılık alanında da aynıdır: En azından ABD’de kitap ticareti, W. W. Norton ve Houghton Mifflin gibi iki bağımsız yayınevini, birkaç üniversite yayınevini ve yine birkaç mücadeleci yayınevini bir yana bırakırsak sekiz iletişim devinin elindedir. Hiç kuşkusuz yayınevleri büyük oranda, yazarlar arasındaki medyatik yıldızların istilâsı ve paranın sansür marifeti gibi başka etkileri de olan ticari başarıya yönelmek zorunda. Hele de büyük mültimedya gruplarının bünyesinde olduklarında yüksek kâr oranları elde etmek zorundalar. (Burada hemen belirteyim, *La Tribune* gazetesine göre Bertelsman’ın CEO’su Thomas Middlehoff “350 kâr odağına, yatırılan sermayenin %10’undan daha fazla bir verimlilik sağlamaları için iki yıl verdi”). Özellikle de kısa vadeli kâr zihniyetinin, geri dönüşü belirsiz ve çoğunlukla da ömür yetmeyen yatırımlar isteyen kültürün tam bir reddi olduğu nasıl görülmez?

Tümden ticari amaçlara yönelmemiş ve özellikle de dağıtım kanalları üzerindeki güçleri sayesinde kitle iletişim üretimine egemen olanların kararlarına boğun eğmeyen bir kültürel üretimin sürekliliği tehlike altındadır. Ne var ki, bu alanlarda yürütülmesi gereken mücadelenin zorluklarından biri de, aynı mücadelenin, sanayi kültürünün kitle üretimleri bir anlamda halkın ve özellikle de hemen her ülkenin gençliğinin çoğunluğunun onayını aldıkça görünüşte antidemokratik olabilmesidir; gençler, hem ulaşılması daha kolaydır (bu ürünlerin tüketimi çoğunlukla pek az bir kültürel birikim gerektirir) hem de *çelişkili bir züppeliğin* nesnesidirler. Gerçekten de bir popüler kültürün (iktisadi ve siyasi olarak egemen bir toplumun popüler kültürünün) en *cheap*³⁴ ürünlerinin *chic*³⁵ olarak benimsenmesi tarihte ilk kez oluyor; ağ kısmı epeyce düşük olan *baggy pant* giyen her ülkeden gençler, hem çok havalı hem de çok çağdaş olduğunu düşündükleri giyim modasının ABD’deki hapisanelerde vücuda dövmele yaptırma zevkinden doğduğunu bilmiyorlar hiç kuşkusuz. Demek ki *jean*, *coca-cola* ve *Mc Donald’s* “uygarlığının” sadece iktisadi değil, aynı zamanda kurbanlarının bizzat katkıda buldukları bir baştan çıkarma aracılığıyla işleyen simgesel bir iktidarı da var. Kültürel üretim ve dağıtımın büyük işletmeleri, bilhassa da sinema, reklamın ve medyanın hem zoraki hem de gönüllü desteği sayesinde, özel bir bağışıklık sisteminden yoksun çocuk ve gençleri ticari

³³ Çok salonlu sinema işletmeleri (multiplex).

³⁴ Ucuz.

³⁵ Şık, son moda.

yöntemlerinin öncelikli nişan tahtası yaparak, kendilerini çocuklaştırılmış bir halde bulan çağdaş toplumların bütünü üzerinde eşi görülmedik bir nüfuz elde ederler.

Gombrich'in de dediği gibi, "sanatın ekolojik koşulları" yok edildiğinde, ölümü de tez gelir. Kültür tehdit altındadır çünkü içinde gelişebileceği iktisadi ve toplumsal koşullar, özerklik koşulu bir yığılmış sermayenin çoktandır önem arz ettiği ileri ülkelerdeki ve haydi haydi diğer ülkelerdeki kâr zihniyetiyle derinden zedelenmiştir. Kültürün oluştuğu görece özerk altvrenler, eğitim sistemiyle ilişkili olarak üreticilerin üretimlerini ve tüketicileri meydana getirmelidir. Ressamların, bir Picasso'nun çıkmasına olanak veren toplumsal koşulları elde etmeleri beş yüzyıllarını aldı; eserlerinin, kullanılan boyanın ve boyanan yüzeyin karşılığında değerlendirilen basit bir ürün olarak görülmesinin sona ermesi için akçamanlarla mücadele etmek zorunda kaldılar –sözleşme okumalarıyla biliyoruz.; imza atma hakkı için, yani yaratıcı olarak görülme için mücadele etmek zorunda kaldılar. Kullandıkları renkleri, bunları kullanma yöntemini ve nihayet özellikle de soyut sanatla birlikte de konuyu, öncesinde bütünüyle akçamanın istencindeki konuyu seçme hakkı için mücadele etmeleri gerekti. Diğerleri, edebiyatçılar veya müzisyenler, telif hakkı denen şey için çok yakın bir zamana kadar boğuşmak zorunda kaldılar; az bulunurluk, özgünlük ve nitelik için mücadele etmeleri gerekti ve bunu da eleştirmenlerin, biyografi yazarları, tarih öğretmenleri gibi kendilerini sanatçı, "yaratıcı" olarak ortaya koyanların işbirliğinde yapabildiler. Deneysel sinematografik eserlerin ve bunları değerlendirebilecek bir kitlenin çıkması için yerine getirilmesi gereken koşullar saymakla bitmez: Bunlardan birkaçını saymak gerekirse uzmanlaşmış yayınlar ve bunları yaşatacak eleştiriler, sanat filmleri gösteren ve öğrencilerin sıklıkla geldiği sinematekler ve küçük salonlar, gönüllü sinemaseverler tarafından hayat verilmiş sinema kulüpleri, doğrudan bir geri dönüşü olmayan filmler yapmak için her türlü fedakârlığa hazır yönetmenler, bilgili eleştirmenler, bu filmleri akçalayacak yeterli fikri ve farkındalığı olan yapımcılar, kısacası bugün ticari sinemanın saldırısının ve özellikle de büyük dağıtımcıların egemenliğinin tehdidi altındaki öncü sinemanın tanındığı ve değerinin olduğu, kendileri de birer dağıtımcı olmayan yapımcılarıyla birlikte tüm bu toplumsal altvren söylenebilir. Bir eserin bir mamül maddeye, bir mala indirgenmesiyle bunların hepsi bugün tehdit altındadır. Günümüzde yapımcıların eserin son hali üzerindeki hak iddiasına karşı yönetmenlerin *final cut* için olan mücadelesi Quattrocento ressamlarının mücadelesinin tam bir benzeridir. Uzun bir *doğum* ve gelişim sürecinin ardından, bu özerk evrenler bugün bir *dürev* sürecindedirler: Bunlar bugün eserin mamül maddeye, sanatçının tıpkı çok bildik çekim hileleri gibi mucidi olmadığı teknik kaynakları işin içine sokan bir mühendise veya teknisyene ya da özgün, hele de biçimsel arayışları değerlendirmeye pek az hazır olan halkın ilgisini çekmeye yönelik yüksek adetli yayınların ünlü veya ünlendirdikleri yıldızlarına indirgendiği tümüyle bir geri dönüş, bir gerileme alanıdır. Bir de o aşırı pahalı imkânları büsbütün ticari

amaçların hizmetine vermeleri, yani diğer teknisyenler, şu pazarlama uzmanları hesaplamalar yapmaya çalışırsun, mümkün olduğunca fazla seyirciyi, onların ilkel itkilerini tatmin ederek ayartacak biçimde hemen hemen başka hiçbir kaygı taşımadan biraraya getirmeleri gerekiyor. İşte böylece bütün evrenlerde (sinemada olduğu kadar romanda ve hatta şiirde Jacques Roubaud'nun "muesli³⁶ şiir" dediği biçimiyle), ticari üretimlerin en geleneksel dalaverelerini kullanırken öncü olmanın arayışlarını taklit etmeye varabilen ve çokyüzlü olmalarından dolayı da yenilikçilik iddiasındaki eleştirmen ve tüketicileri göz yanıltıcı bir etkiyle kandırabilen benzer kültürel üretimlerin ortaya çıktığı görülüyor.

Görülüyor ki seçim, kültür sözünden anlaşılanın her zaman ve her yerde tam karşıtı olarak ticaretin yasalarına, yani "ticari olanın" egemenliğine boyun eğmek demek olan "küreselleşme" ile milli kültürlerin veya bir kültürel milliyetçilik biçiminin savunulması arasında değildir. Sadece Amerikalı değil İtalyan, Hintli ya da İngiliz yönetmenlere de rastlanılan bol masraflı ve bol çekim hileli sinemada, dahası "world fiction"³⁷ sinemasında olduğu gibi, ticari "küreselleşmenin" *kitsch* ürünleri, uzun bir süre Paris tam göbekte yer almış olsa merkezi merkezi her yer ve hiçbir yer olan seçili bir çember *edebi, sanatsal ve sinematografik enternasyonalin* ürünlerinin her bakımdan karşıtıdır. Pascal Casanova'nın *Dünya Edebiyat Cumhuriyeti*³⁸nde gösterdiği üzere, "yaratıcıların ulussuzlaşmış enternasyonal", Joyce'lar, Faulkner'lar, Kafka'lar, Beckett'ler veya Gombrowicz'ler, katıksız birer İrlanda, ABD, Çekoslovakya veya Polonya ürünü olup Paris'e alışanlar örneğinin veya Kaurismäki, Manuel de Oliveira, Satyajit-Ray, Kieslowsky, Kiarostami ve Hollywood estetiğini reddeden her ülkeden birçok başka yönetmenin sanatsal bir uluslararasılığın uluslararası geleneği olmadan ve kesinlikle belirtmeli ki sağ kalması için gereken ve ticari istilâdan kurtarılmış bazı alanlarda uzun bir süredir tesis etmiş ve hayatta kalmayı başarmış olan bir yapımcı, eleştirmen ve bilinçli seyirci altevreni olmadan var olamayacaktır ve varlığını sürdüremeyecektir³⁹.

³⁶ Okunuşu; müsli. 1900'de İsviçreli doktor [Maximilian Bircher-Benner](#) tarafından ortaya konulan her türlü hastalığa karşı her sabah yenecek kahvaltı karışımı (kurutulmuş meyveler ve tahılın ufalanmasıyla yapılan soğuk yoğurt veya süt konularak yenen karışım). Bugün en yaygın biçimi, bizde de satılan ABD tarzı mısır gevreğidir.

³⁷

³⁸ République Mondiale des Lettres.

³⁹ Burada Pascale Casanova'nın çözümlmelerine yaslanıyorum. *La République Mondiale des Lettres*, Seuil Yayınları, 1999.

YENİ BİR ENTERNASYONALİZM İÇİN

Bu özgül ve tam anlamıyla kültürel enternasyonalizm⁴⁰ geleneği, görünen farklı da olsa, “küreselleşme” denen şeye kökten karşıdır. Bir tür parola, bir tür komut gibi işleyen bu “küreselleşme” sözü aslında, siyasi güçlerin, özellikle de ABD’nin şahsi çıkarını ve özgün geleneğini evrenselleştirmeyi hedefleyen ve aynı egemen güçlerin işine gelen iktisadi ve kültürel modeli, onay ya da en azından kabullenme görececek biçimde bazen bir ilke, bazen bir olması gereken, bazen evrensel bir zorunluluk, evrensel bir yazgı gibi sunarak dünyanın geneline yaymayı hedefleyen bir siyasetin meşrulaştırıcı maskesidir. Bu da kültür alanında, ticaret mantığının tam gelişimini tamamladığı bir kültürel geleneğin özgünlüklerini bütün dünyaya dayatarak evrenselleştirmek demektir. İspatı biraz uzun sürer ama aslında ticaret mantığının gücü, ilerici bir çağdaşlık takınsa da, kâr kaynağı haline getirilen kişisel çıkar ve sahip olmayı istemenin mantığına kendini kaptıran bir toplumsal düzenin belirgin niteliği olarak köktenci bir “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” biçiminin sonucunu olmasından kaynaklanıyor. Yavaş yavaş ve olağanüstü fedakârlıklar pahasına var edilen kültürel üretim alanları iktisadi güçlerle işbirliği içindeki teknoloji güçleri karşısında kolay yara alabilir durumdadır; gerçekte tıpkı bugün medyatik entelektüellerde ve diğer *best seller* üreticilerinde olduğu gibi bu her iki alanın da bağrında olup da talebin gereklerine uyarak bundan simgesel veya mâli çıkar sağlamakla yetinebilenler, herhangi bir talep biçimine en ufak bir ödün vermeden, yani olmayan bir pazar için çalışanlardan, tanım gereği olarak, tüm zamanlarda hem sayıca daha fazladır, hem daha etkilidirler.

Bu kültürel enternasyonalizm geleneğine bağlı kalan her ülkeden sanatçılar, yazarlar, araştırmacılar, hâttâ editörler, galeri yöneticileri, eleştirmenler, bugün o bildik mantıkları uyarınca kültürel üretim ve dağıtımını doğrudan kâr etme yasasının emrine vermeye yönelen iktisadi güçlerin, egemen kültürel ve iktisadi odaklarca “küreselleşme” örtüsü altında evrensel bir dayatmanın hedeflendiği ve adına serbestleştirme denen siyasetler içinde hatırı sayılır bir destek buldukları bir zamanda harekete geçmek zorundadırlar. Ben burada ister istemez, doğal olarak bir yazarlar toplantısında yeri bulunmayan kaba gerçekleri anımsatmak zorundayım...

Ayrıca, abartmışım gibi görüneceğimi de biliyorum –felâket tellâllığı- ama neoliberal önlemlerin kültüre yönelik tehditleri devasa boyuttadır. Çeşitli devletlerin Dünya Ticaret Örgütü’ne katıldıklarında imzaladıkları ve bugün uygulanma müzakereleri yürütülen Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATT) geldi aklıma. Lori Wallach, Agnès Bertrand ve Raoul Jennar gibi pek çok ismin çözümlenmelerinin gösterdiği üzere bu anlaşma 136 üye ülkeye, tüm hizmetlerin

⁴⁰ Marksist külliyatta geçtiği biçimiyle Enternasyonal’u vurgulamak amacıyla “uluslararasılık” olarak Türkçeleştirilmemiştir. (ç.n.)

serbest mübadele yasalarına açılmasını ve böylece de eğitim ve kültür gibi temel haklara cevap veren hizmetler de dahil olmak üzere tüm hizmet faaliyetlerinin ticari mala ve kâr kaynağına dönüşmesini olanaklı kılınmasını dayatmakta. Görülüyor ki kelimenin geniş anlamında kültüre ve parasız eğitime erişebilmesi kadar kesin olan kamu hizmeti ve kazanılmış toplumsal haklar mefhumunu ortadan kaldırmış olacak (gerçekten de bu önlem yürürlükteki sınıflandırmaların ele alınmasının yardımıyla pek çok hizmete -görsel-işitsel hizmetler, kütüphaneler, arşiv ve müzeler, hayvan ve bitki bahçeleri ile her türlü eğlence, sanat, tiyatro, radyo ve televizyon, spor hizmetleri gibi hizmetler, vs.- uygulanabilir kabul ediliyor). Ulusal ve özgün kültürel özelliklerini ayakta tutmayı hedefleyen ulusal siyasetleri “ticaret engeli” olarak görmekten anlayan ve bu yüzden uluslarüstü kültürel sanayiler için engel oluşturmayı hedefleyen böyle bir programın tek sonucunun çoğu ülkeye özellikle de iktisadi ve kültürel açıdan daha az donanımlı ülkelere ulusal ve yerel özgünlüklerine uyarlanmış ve farklılıklara saygılı bir gelişim umudunu başka alanlarda olduğu gibi kültür alanında da yasaklamak olduğu nasıl görülmez? Bu da özellikle o aynı devletlere bütün ulusal önlemleri, iç düzenlemeleri, kurum veya kuruluşlara yapılan devlet yardımlarını, lisansları vesaireyi, uluslarüstü iktisadi güçlerin arzularına evrensel ilke havası vermeye girişen bir örgütün⁴¹ kararlarına bağlı kılmayı buyurarak oluyor.

Bu siyasetin olağanüstü sapkınlığı şu iki etki üzerinde yoğunlaşıyor: Öncelikle, onu üretenlerin apaçık ortada olmamasıyla eleştiriye ve muhalefete karşı kendini korur; ikincisi, uygulamaya konduğu sırada sonradan bunu yaşayacak olanlar arasında göze çarpmayan, az ya da çok gecikmeyle ortaya çıkarak kurbanların hemen kınamasını önleyen (sağlık alanında tüm o mâliyet düşürme siyasetleri bu duruma örnektir) ve kimi kez de istenilen etkilere gebe dir.

Tıpkı düşünür ve araştırmacıları, gazetecileri ve halkla ilişkiler uzmanlarını biraraya getiren *think tank*'lerde⁴² olduğu gibi, paranın harekete geçirdiği entelektüel kaynakları iktisadi çıkarların emrine vermeyi bilen böyle bir siyaset, seçili kurbanlarının, yani en çok özerklik arayışı içindeki sanatçıların, yazarların ve bilginlerin oybirliğiyle reddine yol açabilecektir. Ancak kendi varlıklarının da bağlı olduğu dünyayı elbirliğiyle yıkıma götüren mekanizmaların bilincine ve bilgisine erişme yollarına her zaman sahip olmadıkları gibi, özerkliğe olan gönül bağlarının siyaset karşısında son derece haklı çıkmasından dolayı bu özerkliklerini siyasi alanda savunmak için girişimde bulunmaya pek az hazırlıklıdırlar. Ebedi paradigmasını Zola'nın Dreyfus savunmasında bulan evrensel nedenler için seferberliğe hazırdırlar ama bencilce bir tür loncacılık olarak gördükleri, temel amacı özgül çıkarları savunmak olan eylemlere girişmeye istekli değildirlar. Varoluşlarını doğrudan ilgilendiren çıkarlarını savunarak (Fransız sinemacıların

⁴¹ Dünya Ticaret Örgütü kastediliyor (ç.n)

⁴² Beyin takımı; belli bir konuda düşünsel faaliyet gösteren kurum ve kuruluşlar.

MAI'ye⁴³ karşı yürüttüklerine benzer hareketlerle), onların üzerinden doğrudan doğruya tehdit alan en evrensel değerlerin savunulmasına katkıda bulunacaklarını unutmaktır bunun adı.

Bu tür hareketler nadir ve güçtür: İster kamyoncular, ister banka çalışanları ya da sinemacılar olsun, özgül bir toplumsal kategorinin ortak çıkarlarını aşan nedenler için siyasi seferberlik, her zaman daha çok çaba ve daha çok zaman bazen de daha çok kahramanlık ister. Siyasi bir seferberliğin “hedefleri” günümüzde son derece soyut ve kültürlü dahi olsa vatandaşın gündelik deneyiminden çok uzağındadır: Çokuluslu büyük şirketler ile bunların uluslararası idari kurulları, uluslararası büyük kuruluşlar, DTÖ, IMF ve Dünya Bankası ile bunların telaffuzu zor ve karmaşık kısaltmalı⁴⁴ alt bölümleri, bunlara eşlik eden tüm gerçekler, halkın pek azının bildiği, seçimle gelmemiş teknokratların komisyon ve komiteleri, görünmeyen, farkında olunmayan ve çoğunluğun çoğu kez bilmediği ama ulusal iktidarlar üzerinde gücünü gösteren hakiki bir küresel iktidar meydana getirirler. En aydın düşünürlerden pek çoğu, bugün olup-bitenin, 18. yüzyıl filozofları tarzındaki evrensel devlet tasarıları üzerinde skolastik faraziyelerle birleştiğine inanadursun, iktisadi veya kültürel bütün kurumlar hakkında birbirine bağlı fişliklerle donanmış daha şimdiden neyi yiyip neyi yemeyeceğimize, okuyup okumayacağımıza, sinema veya televizyonda neyi görüp göremeyeceğimize ve dahasına karar veren, faal ve etkin bu *Big Brother*⁴⁵ çoktan mevcut.

Büyük iletişim devlerinin, yani kültürel malların üretim ve dağıtım araçlarının bütünü üstünde neredeyse mutlak olarak ellerinde bulundurdukları güçle, dünyanın yeni efendileri, toplumların çoğunda ayrık, hâttâ karşıt duran iktisadi, kültürel ve simgesel güçleri özekleme eğilimindedir, böylece de çıkarlarına uygun bir dünya görüşünü rahatça dayatacak durumdadır. İletişim devleri, doğrusunu söylemek gerekirse neoliberalizmin yayılan ve nüfuz eden doxa'sını doğrudan üretmedikleri ve yöneticileri de beyanatlarında bunun en özgün ve en zekice ifadelerini vermedikleri halde evrensel diyebileceğimiz dolaşımına çok önemli bir katkıda bulunurlarken bu aynı doxa'nın retoriğini ayrıntılı çözümlenmek gerekecek: *kurallaştırılmış vargılar* (tıpkı: “iktisat küreselleşiyor, bizim iktisadımız da küreselleşmeli”; her şey çok çabuk değişiyor, o halde değişmeli”) gibi mantık canavarlıkları, saçma ve kestirip atan vahşi “çıkarımlar” (“eğer kapitalizm eğer her yerde kazanıyorsa, bunun nedeni insanın derindeki doğasında yazılı olmasıdır”), yanlışlanamaz kuramlar (“zenginlik yaratılarak iş yaratılır”, “fazla vergi vergiyi öldürür”, bilgi sahibi olanlar için, diğer bir iktisatçı, Roger Guesnerie'nin gösterilmez olduğunu gösterdiği -kim bilir?- Laffer'in o ünlü

⁴³ Multilateral Agreement on Investment. -Çoktarafli Yatırım Anlaşması- (ç.n)

⁴⁴ Burada *acronyme* (başharflerden yapılan ve diğer kelimeler gibi okunabilen kısaltma, örneğin NATO) için ayrıca bir karşılık kullanılmamıştır. ç.n.

⁴⁵ Büyük Birader

eğrisine başvuran formül), tartışılmaz addedilmiş birtakım apaçıklıkların tartışılması tartışmalı gibi görünür (“koruyucu-devlet ve iş güvenliği geçmişe ait”; “bir kamu hizmeti hâlâ nasıl savunulabilir?”), çoğu kez ucube mantık bozuklukları (“pazarın artışı, özgürlüğün artışı demektir” veya “eşitlikçilik binlerce insanı sefalete mahkûm eder”), teknokratik örtmeceler (işten atmak yerine “işletmeleri yeniden yapılandırmak”), ölçüsüne göre sürekli tekrarlanan sihirli sözler gibi işlev gören, uzun süre cepten kullanmanın zımparalamasıyla cilâlanmış ve bayağılaşmış, anlam içeriği belirsiz, basmakalıp kavramlar ve deyişler (“ayarsızlaştırma”, “gönüllü işsizlik”, “mübadele özgürlüğü”, “sermayenin serbest dolaşımı”, “rekâbetçilik”, “yaratıcılık”, “teknolojik devrim”, “iktisadi büyüme”, “enflasyonla savaşmak”, “devletin borcunu düşürmek”, “iş maliyetlerini azaltmak”, “kamu harcamalarını azaltmak”).